

Détshy Mihály

A pocsaji Rákóczi-udvarház

A XVII. század első felének a későreneszánszból a korabarokkba hajló magyarországi világi építészete kevésbé ismert fejezete építészettörténetünknek. A szakirodalom a kornak inkább csak legjelentősebb fennmaradt, és ezért kisszámú alkotását veszi számba, de ezek megépítésének körülményeiről, tervező és kivitelező mestereiről is csak szűkszavúan tájékoztat. Úgy tűnhet, hogy ezek az évtizedek az építészet terén nem voltak termékenyek. Pedig a korabeli források tanúsága szerint a változó politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyok szülte sokrétű igények kielégítésére a királyi fennhatóság alatt álló nyugati és északi országrészen a főnemesség, a papság és a városi polgárság egyaránt sokat építkezett, Erdélyben és az északkeleti részekben pedig Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György a legkülönbélebb rendeltetésű, jelentős és szerényebb építmények sokaságát emeltette, és fejedelmeik példáját híveik is követték. A század második felének török hadjáratai, az ismételt felkelések és leverésük, a felszabadító háború és a Rákóczi szabadságharc viszontagságai azonban megtizedelték az előző félévszázad alkotásait, a XVIII. század újjáépítő tevékenysége, az építetők megváltozott igényei és ízlése pedig átformálta azokat az épületeket, amelyek épen vagy sérülten elkerülték a pusztulást.

A pusztulás sorsára jutott I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna biharmegyei pocsaji erődített udvarháza is. A mai keleti határszélen, Debrecentől délkeletre mintegy 40 km-re, a Nagyvárad felé vezető úton, onnan alig 20 km-re fekvő Pocsaj község neve ma már emlékét sem idézi fel. De a XIX. sz.-i helytörténeti monográfiákban is alig találjuk említését a falu leírásánál.¹ Pedig szűkszavú, de mégis tüzetes korabeli ismertetése ránkmaradt a fejedelem titkára, Szalárdi János krónikájában, amely a múlt század ötvenes éveiben nyomtatásban is megjelent.² Ebben a következőket olvashatjuk a Berettyó és az Ér összefolyásánál épült egykori fejedelmi szállásról:

„Csak közel azért az hídon felül napkeletrül, a mint a Berettyóval az Ér vize egybenzakad, annak szegletiben igen alkalmas helyen levén egy nagy töltésű régi puszta Földvár, annak jó alkalmatossága nagyon megkedveltetvén, arra be az Éren által híd és emeltsős kapu építetvén, a földvár közepin igen fris fejedelmi kő épületeket, alól hatalmas jó pinczéket, azon felül tisztességes úriházakat, és azon felül ismét annál frisebb házakat mind boltozatokra, felül mindenestül veres cseréppel héjjaztatván, parancsolt vala építtetni. Négy bástyái azután mind földhantokkal regulariter rakattak, és felépíttettek vala. És azokra Fehérvárat huszonnégy mind egyforma közepszerű lövészerszámok öntettek, s készíttettek vala.”

1 *Osváth Pál*: Bihar vm. Sárréti járása leírása (Nagyvárad, 1878) II. k. 538. 34. Pocsaj helység és a Kasza puszta. *K. Nagy Sándor*: Biharország (Útirajzok) (Nagyvárad, 1884) 14—15.

2 *Szalárdi János* Siralmas magyar krónikája. Kiadta *Kemény Zsigmond*, Újabb Nemzeti Könyvtár. (Pest, 1853) IV. 3. r. 142.

De az erődített udvarházzal nemcsak az idézett rövid leírás maradt fenn. A fejedelmi házaspár és tisztviselőik levelezésében építésének szinte egész menetéről részletes beszámolókat találunk.³ Így nemcsak a korszak egyik elpusztult jellegzetes épületét ismerhetjük meg, hanem kivételes részletességgel annak lét-rejöttét, a korra jellemző építkezések egyikét is.

- DT—RGy. Pocsaj, 1642. máj. 4. KM
 DT—RGy. Sp. 1642. máj. 19. KM
 RGy—LZs. Görgény, 1642. szept. 16. (válasz LZs. Pocsaj, 1642. szept. 13.-i levelére) KM
 DT—RGy. Sp. 1643. máj. 29. RL f. 10. N. 131.
 DT—RGy. Sp. 1643. aug. 18. RL f. 10. N. 143.
 DT—LZs. Sp. 1643. nov. 25. RL f. 10. N. 200.
 DT—RGy. Sp. 1644. júl. 21. RL f. 11.
 DT—Kl. Munkács. 1654. jún. 10. RL f. 12.
 DT—LZs. Pocsaj, 1645. jún. 23. RL f. 12.
 LZs—II. RGy. Pocsaj, 1645. jún. 29. RL f. 12.
 DT—LZs. Sp. 1646. ápr. 25. RL f. 14.
 DT—LZs. Sp. 1646. ápr. 27. RL f. 14.
 DT—LZs. Sp. 1646. ápr. 30. RL f. 14.
 DT—LZs. Sp. 1646. máj. 13. RL f. 14.
 DT—LZs. Sp. 1646. máj. 17. KM
 DT—LZs. Sp. 1646. máj. 19. RL f. 14.
 DT—LZs. Sp. 1646. júl. 2. KM
 DT—LZs. Sp. 1646. júl. 9. RL f. 14.
 RGy—DT. Szatmár, 1646. júl. 9. RL f. 14.
 DT—LZs. Sp. 1646. júl. 15. RL f. 14.
 DT—RGy. Sp. 1646. júl. 16. RL f. 14.
 DT—RGy. Sp. 1646. júl. 29. RL f. 14.
 DT—RGy. Sp. 1646. aug. 6. KM
 RGy—DT. Pércs, 1646. (tévesen 1643.) dec. 7. RL f. 10.
 DT—LZs. Sp. 1647. jan. 29. RL f. 16.
 HGy—LZs. Pocsaj, 1647. ápr. 10. RL f. 16.
 DT—LZs. Sp. 1647. júl. 8. RL f. 16.
 HGy—LZs. Pocsaj, 1647. júl. 10. RL f. 16.
 HGy—LZs. Pocsaj, 1647. júl. 22. RL f. 16.
 DT—LZs. Tokaj, 1647. júl. 31. RL f. 16.
 DT—LZs. Sp. 1647. aug. 5. RL f. 16.
 DT—LZs. Onod, 1647. aug. 25. KM
 Sámuel deák—LZs. Pocsaj, 1647. szept. 6. RL f. 16.
 DT—LZs. Sp. 1647. szept. 17. RL f. 16.
 HGy—LZs. Pocsaj, 1647. okt. 8. RL f. 16.
 HGy—LZs. Pocsaj, 1647. okt. 30. RL f. 16.
 HGy—LZs. Pocsaj, 1647. dec. ?. RL f. 16.
 HGy—LZs. Pocsaj, 1647. dec. 22. RL f. 16.
 HGy—LZs. Pocsaj, 1648. jan. 14. RL f. 17.
 HGy—LZs. Pocsaj, 1648. máj. 1. RL f. 17.
 HGy—LZs. Pocsaj, 1648. ? (május közepe) RL f. 17.
 HGy—LZs. Pocsaj, 1648. máj. 25. RL f. 17.
 DT—RGy. Sp. 1648. jún. 12. RL f. 17.
 HGy—LZs. Pocsaj, 1648. jún. 26. RL f. 17.
 DT—LZs. Sp. 1648. júl. 19. RL f. 17.
 Alvinczy Pál deák—LZs. Órményes, 1648. aug. 26. RL f. 17.
 Szénás Péter—LZs. Gyfv. 1648. aug. 29. RL f. 17.
 DT—LZs. Sp. 1648. szept. 5. RL f. 17.
 II. RGy—DT. Gyfv. 1648. nov. 21. RL f. 17.
 RZs—DT. Gyfv. 1649. febr. 8. RL f. 18.
 HGy—LZs. Pocsaj, 1649. aug. 16. RL f. 18.
 Herczegh István—LZs. Pagocsa, 1649. aug. 21. RL f. 18.
 HGy—LZs. Pocsaj, 1649. okt. 25. RL f. 18.
 Herczegh István—LZs. Szentmárton, 1650. márc. 2. RL f. 19.
 LZs—Szentpáli István Sp. 1650. ápr. 4. RL f. 19.
 LZs—Kl. Pocsaj, 1650. szept. 15. KM
 LZs—Kl. Pocsaj, 1650. szept. 16. RL f. 19.
 LZs—Kl. Pocsaj, 1650. szept. 19. RL f. 19.
 LZs—Kl. Szakácsi, 1650. nov. 3. RL f. 19.
 LZs—Kl. Munkács, 1653. febr. 22. KM

3 A túlnyomó részében kiadatlan levelezés a *M. Orsz. Levéltár* Kamarai Levéltárak Archivum Familiae Rákóczi de Felsővadász gyűjteményében (a továbbiakban RL). Egyes darabok uo. a Kamarai Missilisek gyűjteményben (a továbbiakban KM). A tanulmányban idézett levelek időrendi jegyzékét az alábbiakban adjuk meg. A gyakorlatban előforduló személy- és helységneveket az alábbiak szerint rövidítettük: I. Rákóczi György = RGy; Lorántffy Zsuzsanna = LZs; Rákóczi Zsigmond = RZs; Debreczeni Tamás = DT; Klobusiczky András = Kl; Hetessy György = HGy; Sáros-patak = Sp; Gyulafehérvár = Gyfv.

Szalárdi szemléletes leírásában megragadja figyelmünket annak említése, hogy az udvarházat „egy nagy töltésű régi puszta Földvár” helyén építették. Okleveles forrásainkból ismert, hogy Pocsajban a XV. század első fele óta állt egy „castellum”, várkastély vagy erődített udvarház. 1425-ben Zsigmond király Csire fia Jánosnak, „a királyné öfelsége katonájának” a maga és testvére, László kérésére hűséges szolgálatai elismeréséül megengedte, hogy valamelyik birtokuk területén, különösképpen Pache birtokukon kőből vagy fából várat építtessenek”.⁴

Pocsaj falu az oklevelekből követhetően a XIII. század végétől az Ákos nemzetség két ágának, a Pocsajiak, másképpen pocsaji Pályiak és az álmosdi Csirék birtoka volt.⁵ Az idézett királyi engedély a Csiréknek saját birtokrészükön tette lehetővé az építkezést, és a castellum az ő birtokukban is maradt a család férfiágának kihalásáig a XVI. század derekán.

A pocsaji Pályi család utolsó férfisarját, Lászlót 1514-ben a Dózsa-paraszt-háború során a felkelők ölték meg. Amikor röviddel ezután egyetlen leánya, Ilona is meghalt, II. Lajos király 1516-ban birtokait, közöttük pocsaji részbirtokát Bajomi Jánosnak és Benedeknek adományozta, az adományban pedig a castellumot nem sorolta fel.⁶

Az eladományozás ellen álmosdi Csire András tiltakozott, aki ekkor István-nal, feltehetően fivérével a falu másik részének és az ott álló castellumnak bir-

4 *OL DI*, 29234. Zsigmond, Tata, 1425. márc. 28.: „... Quod fidelis noster Strenuus vir magister Johannes filius Chyre de Almus miles regionalis maiestatis in sua et ladislai fratris sui carnalis personis ad nostre maiestatis accedens praesenciam propositis suis fidelitibus et fidelium seruiciorum gratuiti meritis tam nobis quam eidem domine Regine conthorali nostre carissime Jugiter et indefesse exhibitis et impensis a nostra maiestate humiliter petiuit. Quod nos ipsis graciose annuere dignemur. vt ipsi in territorio alicuius eorum possessionis et specialiter in facie possessionis ipsorum pache vocate in Comitatu Byhoriensi existentis vbi maluerint Castrum seu fortalitium lapideum vel ligneum pro se et eorum heredibus construendi et edificandi Juxta eorum placitum haberent facultatem. Nos itaque recensitis et in memoriam nostre mentis reuolutis huiusmodi fidelibus et laudedignis seruicys antefati magistri Johannis filij Chyre vultes eiusdem petitioni secundum eius merita nostrum regium beniuolum praebere auditum. Ej speciali nostra annuenciam et gracia speciali eidem magistro Johanni et praefato ladislao fratri ipsius eorumque heredibus hoc duximus concedendum ymo annuendum et concedendum. Quod ipsi vbi-cumque intra limites propriarum possessionum eorum: et signanter in facie praenominate possessionis ipsorum Pache vbi maluerint Castrum seu fortalitium Lapidium vel ligneum sicuti eis placuerit construendi edificandi tenendi et possidendi plenam habeant potestatem facultatem praesencium nostrarum literarum vigore et testimonio mediante.”

5 *Bunyitai Vince*: A váradi püspökség egyházai (Nagyvárad, 1884.) III. 287. *Jakó Zsigmond*: Bihar megye a török pusztítás előtt (Bp. 1940.) 325.

6 *OL DI*, 29387. II. Lajos Budán 1516. nov. 5-én kelt adománylevelének szövege a váradi káptalannak Perényi Imre nádor 1518. okt. 13-i felhívására — Álmosdi Csire Andrásnak a Bajomiak birtokba iktatása miatti panasza ügyében — adott 1518. nov. 23-i jelentésében. II. Lajos Budán 1518. dec. 27-én kelt azonos szövegű adománylevelét közölte *Géresi*: Károlyi okl.-tár III. (Bp. 1885.) 120—122. o.: „universa et quelibet bona et iura possessionaria... que alias nobilis condam Ladislai Paly de Pochay praefuissent, sed eodem Ladislao per rusticos in tumultuaria eorum contra universam nobilitatem superiore anno... insurreccione nequiter interempto ad manus nobilis puelle Elizabeth filie eiusdem condam Ladislai Paly... devenissent deuolutaque fuissent, et iam per defectum seminis utriusque sexus tam eiusdem condam puelle Elizabeth quam eciam ipsius olim Ladislai Paly ad sacram dicti regni nostri Hungariae coronam consequenterque collacionem nostram regiam... devoluta esse perhibentur et redacta... Johanni et Benedicto de Bayon ipsorumque heredibus... dedimus, donavimus et contulimus.”

tokosa volt.⁷ A család utolsó férfitagjának, Ferencnek halála után 1553-ban I. Ferdinánd a koronára visszaszállott castellumot Dobó István egri várnagynak, majd erdélyi vajdának és Tahy Ferenc magyarországi főkapitánynak adományozta, a castellumhoz tartozó birtokokat pedig kettőjüknek és nagymihályi Ödönffy Lászlónak.⁸ Ez ellen a korábbi birtokosok leányági leszármazottai tiltakoztak, azonban eredménytelenül.⁹ Pocsaj és tartozékai, miután 1554-ben Tahy Ferenc, akkor főlovászmester a maga birtokrészét 3000 forintért átengedte Dobó Istvánnak, a Dobók, majd örökösök és az Ödönffyek tulajdonában maradtak.¹⁰ A castellum további sorsáról nem tudunk. Feltehetően a 15 éves háború éveiben elpusztult, mert a XVII század elejei iratokban már nem említik. Csupán feltételezhetjük, hogy a Szalárdi szerint az udvarház helyén állott földvár e castellum maradványa volt.¹¹

7 *OL DI.* 29 387. Perényi Imre nádor 1518. okt. 13-i, a váradi káptalan 1518. nov. 23-i jelentésében idézett felhívásának szövegében: „dicit Nobis in persona Egregy Andre Chire de Almosd Quomodo hys diebus Superioribus transactis Egregy Johannes et benedictus de bayon vigore quarundam literarum Regalium patentium(?) seipso In dominium Totalium porcionum possessionarium Nobilis quondam Ladislaj palj de pochaj in possessionibus pochaj predicta Necnon fiertho konayr Bagos huzupaly Monostorospaly werthes et chalanos vocatarum omnino In Comitatu Byhoriensi existentium habitatum per Regium et vestrum homines Introduci ac eadem sibiipsis statui fecissent.”

8 *OL NRA f.* 297. N. 10. I. Ferdinánd, Grác, 1553. márc. 12.: „Nos Ferdinandus... attentis et consideratis fidelitate et fidelium Servitiorum Meritis fidelium Nostorum Magnifici Francisci de Thah, Supremi Capitanei Regni Nostri Hungariae ac Egregiorum Stephani Dobo alias Praefecti Arcis Agriensis, et Ladislai Edenffi de Nagy-Mihaly... totale Castellum Pochaj Simul cum Uniuersis ejus pertinentys in Bihariensi alysqe Comitatibus dicti Regni Nostri Hungariae ubivis existentibus habitis quocumque nomine vocatis, quod alias Egregy quondam Francisci Chyre praeuisset, sed per mortem, et defectum Seminis ejusdem in Sacram praedicti Regni Nostri Hungariae Coronam, consequenterque collationem Nostram Regiam... devolutum esse perhibetur et redactum, Totum item et omne Jus Nostrum Regium, Si quod in praedicto castello Pochaj... memoratis Francisco Tahj, et Stephano Dobo Solis praedictum Castellum Pochaj, pertinentias vero Simul ejus, eisdem, ac Ladislao Edenffi... dedimus donavimus et contulimus...”

9 *Géresi: Károlyi okltár III.* (Bp. 1885.) 204–205. 1555. febr. 19.

10 *NRA f.* 297. N. 9. Tahy Ferenc, Bécs, 1554. dec. 2.: „Ego Franciscus de Thah Agazonum Regalium Magister fateor et recognosco per praesentes Litteras meas, quod Spectabilis et Magnificus Dominus Stephanus Dobo de Ruszka vajvoda Transylvaniensis et Sicularum Comes in Sortem Solutionis illius Summae Trium milium florenorum hungaricalium cum quibus ego Sibi Dimidiam partem totalis Castellum Pochaj vocati In Comitatu Bihariensi existentis et tertiam Partem Bonorum Castellum ejusdem aliorumque universorum Bonorum Egregy condam Francisci Csire, tam in eodem Comitatu Bihariensi, quam etiam alias ubivis habitorum, medianibus Literis Sacrae Regiae Maiestatis Fassionibus ad normam Fassionum coram praesentia Suae Majestatis factam emanatis vendidi...” *Bunyitai* i. m. szerint János Zsigmond Dobó István hűtlensége miatt 1560-ban annak birtokrészét szécsényi Némethy Ferenc tokaji várnagynak adta. A birtokrész ennek ellenére Dobó és örökösökéi tényleges tulajdonában maradt.

11 *Fényes Elek Magyarország geographiai szótárában* (Bp., 1851. II. 240.) Pocsaj több váráról ír: „Régi vár van 4 u. m. Leányvár, Hosszúzugyi vár, Hídközi vár és az ún. Rákóczy vára.” A Hídközi vár feltehetően az Ér és Berettyó hídja között, Szalárdi szerint régi földvár helyén épült erődített udvarház lehet, tehát a „Rákóczy vár”-val azonos. Az újabbról térképek a községtől keletre jelölik a Leányvárat, amely valószínűleg nem középkori vár. Az idézett oklevelek alapján a községben egyetlen várkastély, castellum volt. *K. Nagy Sándor* Biharország c. írásában *Fényestől* veszi át a négy várról szóló állítást, tőle pedig *Márki Sándor* (Dósa György, Bp., 1913. 363.). Őt követve írják *Barta Gábor* és *Fekete Nagy Antal* Parasztháború 1514-ben c. műjükben (Bp., 1975.): „A község három megerősített udvarházának birtokosai közül Pályi Lászlót otthon érte a vihar.” Három erődített udvarház létezésére nincs adat.

Dobó Ferenc más birtokaival együtt Pocsajt is Perényi Zsófia örökölte 1602-ben. Bocskay feljegyzések szerint lefoglalta az uradalmat, Rákóczi Zsigmond, majd Báthory Gábor erdélyi fejedelmek pedig híveiknek adományozták az egyes birtokrészeket. A pocsaji részbirtokot Báthory egyik hadnagyának, Chonka Gergelynek adta 1608-ban. 1610-ben Lorántffy Mihály a Dobó-birtokok örökösei, felesége Zeleméry Borbála és lányai nevében II. Mátyás királyhoz fordult, hogy a birtokok visszaadására kérje fel az erdélyi fejedelmet.¹² 1619-ben Rákóczi György, mint Lorántffy Zsuzsanna férje valóban vissza is kapta az uradalmat a pocsaji részbirtokkal együtt,¹³ és a falu benépesítésére 1629-ben hajdúkat telepített le Pocsajban. Az 1640-es évek elején Rákóczi már erdélyi fejedelemtént a fennhatósága alá került partiumban fekvő birtokot erőteljesen fejleszteni kezdte. Megszerezte többek között cserével Pocsajnak Korlatovich Pál tulajdonában állott részét is,¹⁴ majd ugyancsak birtokába került távolabbi falvakkal is kiegészítette az uradalmat, és jövedelmezőségének növelésére részben majorgazdálkodásra szervezte át.¹⁵ Szalárdi minderről a következőképpen számol be: „Hasonlóképpen Bihar vármegyében Pocsaj nevű pusztateleknek nagyobb részét a fejedelmasszony ösrül álló igazsággal bírván, több abban való portionatusokat alkuvásképen kit pénzzel, kit jószággal azokbul kielégítvén, elsőben a faluteleket lovak hátán fegyverekkel szolgáló jövevény emberekkel megültetvén, azután hogy az is jó mezejű, mindenféle gabonatermő, és barom- s majorságtartó jó nagy határu föld volna, csak közel is köröskörnyül több faluk is hozzá bírattatnának, és Berettyón által Nagy- és kis Marja felé ha híd építettnek nagy jó hasznú hely

- 12 *NRA f. 297. N. 8. Inquisitionis Extractus (1615.?)*: „Bona Pocsaiensia in Comitibus Bihariensi et Szabolcensi, necnon Periensia in Comitatu mediocri Szolnok existensia possederit Franciscus Dobo... post mortem Francisci Dobo Bona tam Pocsaiensia quam et Periensia possederit Sophia Perényi, dum nupsisset Koloniczio... ex post superveniente revolutione Bocskaiana, Bona haec pro Principe Bocskay sunt occupata.” *NRA f. 297. N. 7. Informatio Bona Pocsaiensia et Periensia concernens (1692 után)*: „in pace autem Viennensi cum Botzkaio Transylvanie principie cautum esset vt magnatibus et Nobilibus bona sua et jura possessionaria tam in- quam extra Tibiscum habita restituantur. Michael Lorantfy vxoris nomine Barbarae de Zelemir apud Suam Majestatem Regiam Matthiam 2dum Litteras requisitorias pety ad Principem Transylvaniae, quas etiam obtinuit”. *NRA f. 297. N. 3. II. Mátyás, Pozsony, 1610. jan. 4-i levele Bethlen Gáborhoz a Tiszántúli Dobó-birtokok visszaadása ügyében. N. 4. Lorántffy Mihály Supplex libellusa Thurzó György nádorhoz, amelyben idézi Bethlen Gábor 1610. jún. 12-i válaszát II. Mátyás levelére. Mellékelve a Báthory Gábor által eladományozott birtokrészek jegyzéke. Ebben Pocsajra vonatkozóan: „1608 die 16 May... Item Anno die et loco eisdem totalem portionem in possessione Pochiay et dimidietatem portionis possessionis Fejerthoo, in dicto Bihariensi habitas, Egregio Gregorio Chionka, Ductori certorum suorum militum”.*
- 13 *NRA f. 297. N. 14. Simplex Copia Testimonialium Petri Suselich Horvath de Kesserő. Super restitutione et de Manu in Manum assignatione Bonorum Dobojenium Comitibus P. Georgy Rakoczy hominibus facta. A° 1619. A Pocsaj possessióban 1619. június 20-án kelt bizonyáglevél szerint a birtokrészeket Bethlen Gábor megbízottai 1619. jún. 18. és 20. között, magát Pocsajt jún. 20-án adták át Rákóczi megbízottainak.*
- 14 *NRA f. 297. N. 11. Litterarum Concambialium Simplex Copia P. Georgium Rakoczy ab Una, et Paulum Korlatovich partibus ab altera respectu Possessionum Kotliget, Farkaspataka per Principem Georgium Rakoczy et Pochay per Paulum Korlatovich possessis A° 1640 emanatarum. Eszerint Korlátovich a számára átadott Kotliget és Farkaspataka birtokokért cserébe adta „totalem et integram Portionem suam possessionariam aviticam in Possessione Poczaj vocata”. *NRA f. 297. N. 12. Simplex Par Donationis et Collationis super Portione possessionaria in Possessione Pochay a Paulo Korlatovich Cambiata pro Susanna Lorantfy Principis Rakoczy Consorte A° 1642 emanatae. Az adománylevél Gyulafehérvárott 1642. márc. 3-án kelt.**
- 15 *Makkai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (Bp., 1954.), 13. és 29.*

lehetne, a pataki praefectus Debreczeni Tamás fundálásából a Berettyó parton egy derekas vendégfogadóház, az előtt egy három kerékre forgó főmalom, az előtt ismét a Berettyón és annak erein hidak, töltések építettek vala, és nagy hasznú vám is erigáltatott, emeltetett vala. Mellyhez a diószegi hegyeken nagy jó szőlők, és Belényes vidékiről egynehány jó faluk fordítottatván, és több defectusokon nyert jószágokkal is szaporítottatván ott is derekas szántás-vetés, majorkodás, mindenféle barom-, aprómarhatartás, és nagy jövedelmes derék udvarbíró-ság állattatott vala.¹⁶

A Szalárdi által leírt gazdasági építkezések 1641 őszen vagy 1642 tavaszán indultak meg malom, majd hidak és gáttöltések építésével. A fejedelemasszony 1641 őszen járt Pocsajban, amint azt Debreczeni Tamás, a fejedelem magyarországi birtokainak Sárospatakon székelő jószágkormányzója, prefektusa egyik leveléből megtudjuk, és ekkor rendelhetette el a munkálatokat.¹⁷ Szalárdi értesülésével ellentétben azonban a prefektus — legalább is kezdetben — inkább ellemezte itt az építkezéseket.

Debreczeni 1642 májusának elején ellenőrizte Pocsajban a munkálatokat, és erről május 4-én aggályait részletesen kifejtve számolt be urának: „It Pociajban . . . az malomis nem sokara el keszeol, az hidak fajnakis Egi resze keszen vagion. s mostis mindennap horgiák az fajtat, de ennekem it ugián semmikeppen az hid nem tecczenék, keozel kell lenni ciak hidnak 200 eolnek, gátnakis kell lenni 100 eolnek, ha fel biriakis megh cinalasat de felette nehezen egez Eözigis, de teob kárt ismerek benne mint haznot, az mostani ideoben az kinek Orzagh utaban vagion iozagais, ha lehetne fellele valo helre vinne, nem hogi Orzagh utát kellene erre hozni, illien dolgokat nézek eleo ebben mellickeovetkezhetnek ez hidakra gatakra walo iarasokbol Pociajt soha Parazt emberrel megh nem szállithattiuk mert az uton jaro most mind Istenteleneol jár, Penzen nem él, s, nem hogi ide szallana az iobbagi de az ki it vagionis mind el megien rolla: masik, ha erre Orzagh uta lezen, Fejertonak, hozzu Monostoros Palinak anni jeoweo jaro szalloja lezen hogy azoknakis puztulasok lezen nem gieozuen az jeoweo iarokat harmadik az Vamot senki it megh nem aggia, mert jeoweo jaro inkab mind Nemes ember es haydu azok semmit sem adnak, ciak fizetesnelkvl járják az hidat es gatakot, az hidakat ha egizer nagi munkawal megh cinalhattiák az ugi vagion egi ideigh eltart de az gatak minden aruizeken megh Zakadoznak eginehani heleken, azokat mindenkor cinalni kell, kinek sokzori cinalasa miat az kewes iozag el fogiatkozik 5. Vendeghfogado ha keszwlhetneis, de ez feoldi ember fele sem megien annak, sem hidnak sem vamnak semmi jeouedelme nem fogh lenny, seöt az meni sok roz Chiauargok most járnak, mind major hazat, vendegh fogadot fel fognak vernj. 6. az berettio vizen tul Nagi Mariaygh valameni kaszalo retek leznek, az uton jarok Veztegetik mind el.”

Debreczeni tehát elsősorban a közbiztonság teljes hiánya miatt nem tartotta tanácsosnak, hogy töltések és híd létesítésével növeljék a falun keresztül a Debrecen és Várad közötti forgalmat, mert abból hasznót nem remélt, sőt inkább súlyos károktól félt. Patakra visszatérve május 19-én már a hídépítés megkezdéséről értesítette a fejedelmet, de egyúttal megismételte, sőt meg is toldotta korábbi ellenérveit: „Pociay hidak cinalasahoz mingiarast hozza fogtanak mihelt en el jeottem onnet mint vihetik vegben azt el nem tudom gondolni, sok mind az hidalas, s, mind az gatolas”, s a birtok jobbágysága, mint később is többször hangoztatta, nem szokott ilyen nagyarányú robotmunkához.¹⁸

1642 őszen Lorántffy Zsuzsanna újra járt Pocsajban, amint szeptember 13-

16 Szalárdi i. m. 142. o.

17 DT — RGy. Sp. 1642. máj. 19. (KM): „az el mult eozzel hogi eo Naga ot vala, megh volt mondwa, de az meli nap eo Naga paranciolt az hidak feleöl, azonnap ebed utan Diozegre ment eo Naga, s, nekemis oda kellett mennem”.

18 DT — LZs. Sp. 1643. nov. 25. (RL f. 10.): „az dologhoz zokatlan jozaxis igen megh idegenedik, ha megh nem futamikis”.

án kelt, elveszett levele tanúsítja.¹⁹ A munkák folytatására, talán a vendégfogadó építésére utal Debreczeni 1643 május 29-i levelében: „a hol Eppittetek ... megh varják az serkengetéstt, Sarosra Makoviczarais kellene tekintenem, Onadban es Pociajbannis” Erre utalhat pocsaji zsidelyszállítást említő augusztus 18-i sora is: „Az Pocsiaj goromba Udvarbiro a mely szekerek oda Sindeit vittenek volt azokat eő ott tartotta”.

A pocsaji udvarbíró, Hetessy György deák említésével itt találkozunk először. Debreczeni később sem volt jó véleménnyel róla. De az építkezések az ő felügyelete és irányítása alatt folytatódtak és készültek el a következő csaknem egy évtized alatt, és leveleiből ügyszerető, lelkiismeretes embernek ismerjük meg.

Az udvarház építésének szándékáról először Debreczeni 1643. november 25-i levelében olvassuk, amelyben a fejedelemasszony Gyulafehérvárott november 21-én kelt, de elveszett levelére ezeket válaszolja: „Az Eppeolet Zep es iois lenne keglmes azzoniom, s, oda az helre zinten elegeges es haboru ideoben haznosis ciak vihetnenk vegben, de el kezdikis soha Georgi Vram gonduisselesewel azt el nem vegezik, az dologhoz zokatlan jozagis igen megh idegenedik, ha megh nem futamikis, mert ha el kezdj az eppeoletet, ahoz oztan continualas kell, s, ha az eo zokasok felet haytiak, megh idegenedik: nekem tecczenek ez jeoweo eztendeoben ciak kezeolnenek, keowel, Teglawal, mezzel hozza, s, favalis, miuel Nagi dolgokat mutat ki az keowetkezendeo eztendeo Varjonk abbolis melliet az Ur Isten az eo dicieosegere fordicion, s, eozzel oztan Pincejet fundamentumat le tetetik es annak utánna az kinek Isten engedi érni megh éppitheti: mostan penigh minden elmét, ereot ciak Waradnak takaritasara es Eppeoletere kellene fordítani Nagodnak ... mindaztal Nagod kegielmessege”.

A prefektus részben megismételte korábbi aggályait, különösen a birtok jobbágságának teherbírását illetően. Az erősített épület előnyét inkább csak abban látta, hogy az akkor már megépült gátakkal és híddal erre terelt útvonal ellenőrzésére, sőt elzárására szolgálhatott háború idején, egyben a környék lakosságának mentsvára is lehetett. Tudott már a fejedelem hadjáratának előkészületeiről, és ezért javasolta, hogy csak annak sikeres befejezése, egyben Várad teljes megerősítése után fogjanak az építkezéshez. 1644 elején Rákóczi valóban megindította hadait a svédek szövetségeseiként a Habsburg uralkodó ellen, és ez az építkezés megindítását csaknem két évvel elodázta.

Időközben azonban elkészült az újra benépesített falu Szalárdi által is említett kálvinista temploma, amelynek felszenteléséről Debreczeni 1645. június 10-i levelében tett említést: „Waradra ezen zombaton nem megien azzoniunk azmint nekem paranciolt wala Thokajban hanem az Pociay Templumot ezten Vasarnap fel zenteltetwen hetfeon megien oztan ... Varadra, s, kedden az az 20 Juny lezen az temetes, az utan vizont Pociajba ieo eo Naga”.

A prefektus valóban megvárta Pocsajban úrnője visszatérését Váradról, amit június 23-án itt kelt levele tanúsít. A fejedelemasszony még június 29-én innen írt fiának, II Rákóczi Györgynek. A munkák megkezdésére azonban csak a következő évben került sor.

1646. május 17-én jelenti végre Debreczeni úrnőjének, hogy az udvarház alapozásához hozzáfogtak, és az ünnepélyes eseményhez jókívánságait is megírta: „Pociay eppeoletnek fundamentumat hogy immar rakiák (ciak az fundalok nem eggiezhettének rajta) igen eorvleom hogi az Ur Isten Nagodnak erreis egesseget Zolgaltatwan, megh engette ernj, engedgie eo Zent felsege el vegezsetis es so-kaigh keduesen valo azokban az hazakban lakasatis megh erhesse”.

Ezt megelőzően a prefektus már több levelében írt az építkezés előkészületeiről, mesteremberek és építőanyagok helyszínre szállításáról. Így már április 25-én jelentette a fejedelemasszonynak Patakról: „Erdely keomivesek a'kik it

19 RGy—LZs. Görgény, 1642. szept. 16. (KM) hivatkozik LZs. Pocsajban 1642. szept. 13-án kelt levelére.

vadnak im neveket írva kvitem Nagodnak, egy hetigh megh leszen it dolgok, egy het mulva Imreh Deak Urammal el mehetnek . . . Desi Andras Mester ide nem jeot keglmes Aszszoniom azt hiszen oda tartozik Pocaiban” Április 27-én a fejedelmet is értesítette, hogy 30-án útnak indítja Imre deákkal, a fundálóval, tervezővel együtt az ott dolgozó erdélyi kőműveseket Pocsajba, miután nem tudhatta, megérkeztek-e az odarendelt mesterek. Patakon emiatt a loggia és feljáratának építése húzódott el, április 30-án Debreczeni mégis jelentette: „Imre deákat az keömiuesekkel im mingiarast inditom Pociajban”.

Az épület tervezésével, de talán inkább csak helyszíni kitűzésével az idézettek szerint a fejedelem Sárdi Imre deákat bízta meg, aki több erdélyi építkezés fundálása mellett a sárospataki várkastély loggiájának megoldásában működött ekkor éppen közre. Az udvarház kivitelezését a dési András mesterre bízták, aki korábban a levelek szerint mintaképül szolgáló mezőörményesi kúriát építette. Melléje szintén Erdélyből, talán éppen Désről is rendeltek kőműveseket és kőfaragókat, de ezek késlekedése miatt kellett Patakról átirányítani ugyancsak erdélyieket.

Debreczeni következő leveleiben már főként az oda szükséges építőanyagok beszerzésének és szállításának gondjairól olvashatunk, május közepéig tehát valóban csak az előkészületek folytak. Az építkezés Debreczeni idézett május 17-i levele szerint azért sem indulhatott meg, mert „az fundalok nem eggiezhetenek rajta”, azaz az alapozás vagy inkább az alaprajz megoldásán vitatkozott Imre deák és András mester, esetleg más fundáló is. \

Az 1646. év az alap- és pincefalak építésével telt el, bár a levelekben már a tető építése is szóba került, Patakon pedig az ott dolgozó erdélyi kőfaragók az ablak- és ajtókeretezések faragásához is hozzáfogtak, és az elkészült ajtókeretek méretét csomókkal jelölt cérnákkal mindjárt elküldték Erdélybe, hogy az ajtólapokat is elkészíthessék.

A munkákra Hetessy udvarbíró felügyelt. A 80. évéhez közeledő Debreczeni részben betegeskedése, részben a Patakon folyó munkák miatt nem utazhatott Pocsajba. Május 19-én mentegetőzve írja a fejedelemasszonynak: „Pociajba keglmes azszoniom most nem mehetek mingiarast az innepek utan mert giengen vagoik megh az uthoz, s, az hazakatis igi immar nem hagihatom mig eppiteseekben veget nem erek . . . ugi kell oda mennem hogy mulathassak ott, mert harmad negied napig igen kicien igazitast tehetnek auagi semmit sem”. Július 2-án megismétli: „Hetesi Georgi Vramat ha el mehetnek innet ez labilintustol (?) megh tekintenem mind Eppiteseben, takarodasaban”.

A munka lassan haladhatott ezen a nyáron, és így nagyobb számú kőművesre sem lehetett szükség, mert Rákóczi július 9-én értesítette Debreczenit: „pocaibol 5 keomives fog oda menni”, a prefektus viszont ugyanaznap panaszkolta a Szatmáron időző Lorántffy Zsuzsannának: „Gorgi deak ide megh semi keomiuest nem kvldeöt nem bannam ha most küldene de talán ottis dolgozhatnak”.

Bár az építkezés alig juthatott túl a pincefalakon, tetőhöz szükséges faanyagot már ezen a nyáron is szállítottak Pocsajba, sőt a fejedelemasszony Patakról az előző évben odatelepipített újkeresztények közül ácsokat is akart odarendelni, de ezek ekkor építették közösségi épületüket, az újkeresztény udvart. Debreczeni ezért július 15-én így válaszolt: „Úy Kereztien Aciok oda innet nem mehetnek Cierep ala allatni az Szarufakat, mert ezek magokis most eppeolnek es ha azt el hadnák, az magoke el maradna ez ezendeobennis, Vynciek io Epssegel lewen ha Úy kereztien Acsinak iob megh cinalni, onnet mehetnek”. Alvincre még Bethlen Gábor telepített anabaptista mesterembereket.

December 8-án Rákóczi Erdélybe visszatérőben Pocsajt is meglátogatta. Előző nap írta Debreczeninek a közeli Vámospércsről: „holnap pocaiban megunk vasarnapra ott lesunk kedden be megiunk varadda”. Ekkor kétségtelenül az addig elkészült munkákat is megszemlélte.

A földszinti és emeleti falakat csak 1647-ben húzták fel, és azon voltak, hogy

mielőbb tető alá kerüljön az épület. A tetőhöz szükséges faanyag megszerzése érdekében Debreczeni már január 29-én írta a fejedelemasszonynak: „Szenas Peter Vram most it kin lewen Pociay hazhoz walo fakat megh Vagathattia eo keglme es ha ez mostani ho valamit tart megis hordhattják”.

A kőművesek csak április végén érkezhettek Pocsajba, mert április 10-én Hetessy még késlekedésük miatt panaszkodott úrnőjének. Ugyanakkor a falazáshoz szükséges téglá égetésének nehézségeiről is beszámolt és a tető gerendáinak faragásáról. A dési András mester és a kőművesek nem sokkal ezután megérkeztek és hozzáfogtak a falazáshoz. A tető mielőbbi felállítása érdekében olyan elgondolás merülhetett fel, hogy előbb csak a nyílások közötti faltesteket falazzák fel pillérszerűen, mert július 10-én ezeket írja az udvarbíró: „prefectus Vram szenasi Petör vram nagd kegielmes paranciolatiabul Irt volt Eö keglme hogy ha kulenben nem Erkeznemis de az ko falat mint Egy labakra rakatnam, s arra houa hamareb az Gerendakat szarufakat feluonjatnam, mind az altal kegelmes Aszoniom az vgy megh nem leöt volna a'mint Andras mestör maga megh mondgia be rakja fel rakjak es Ez jöüo hetfön az gerendajt szaru-faiat föl rakatom”.

Július 22-én már a fedélszék felállításáról számolt be: „Az Epites dolgabul kegelmes Aszoniom Imar megh szarufaztattam, fiok szarufakat czjnalnak hozaja mindgiarast leczeltetem... az parkanjat most rakja Andras mester es hogy az allas most mellette Egeszen mind feluagion most Miuel az utan nem mindenkor dolgozhatnak ott fön rajta”. Hetessy ugyanakkor intézkedett a tetőcserepek égetéséről és a tetőcsúcsok gombjaihoz bádogot és festéket kért. Augusztus vége felé már cserepezték a tetőt. Augusztus 25-én Debreczeni az udvarbíró jelentése alapján írja Lorántffy Zsuzsannának: „Az hazakat azt írja Chyerepezik, melre enis szorgalmaztatom leveleimmal, most legh iob ideje volna az Chyerepezesnek”. Szeptember 6-án a pocsaji számtartó, Sámuel deák — az udvarbíró távollétében — meglepő módon már a cserepezés cseréjéről írt úrnőjének: „Az Aczokis ez mastani Csereppel. Uyobban kezdik cserepezni a haz Teteiet le hanyvan a régi ros z cserepet rola”. Debreczeni rosszalólag említi ezt szeptember 17-én: „Pociay haznak hogy fél felet megh cierepeztek nekem is megh irta vala az Pociay Uduarbiro, de hogy az Cierep nem jo leott volna, arrol semmit nem írt, mikor ot voltam az kit en lattam azok iok valanak ugian, hanemha az jauat rakták volna kiweol, nem kel le zedni mert nyiari(g) dolgozhatnak alatta a keomi-uesek, s, jeouendeore jobbat kel cinaltatni”. A korábbi cseréppel készült fedést talán maga is ideiglenesnek tekintette, de arra mégis alkalmasnak, hogy alatta az időjárástól védve folytathassák a munkát.

A belső munkák párhuzamosan meg is indultak. Már július 10-én jelentette Hetessy: „harom hazaknak az pinczejeböl a' földet Imar ki hordattam”. A pincéket tehát nem az építkezés kezdetén ásták ki, hanem csak a pincefalak árkait emelték ki előbb a gyorsabb munkamenet érdekében, ezekben megépítették a pincefalakat, a pincék helyéről pedig a nagymennyiségű földet csak utóbb, az emeleti falak, sőt a tető elkészülése után hordták ki²⁰. Szeptember 6-án Sámuel deák már a pincék beboltozásáról számolt be: „A pinczeknek ketteit be Boltoztak. harmadiknak sem sok heia. hogy el nem vegeztek Immar a többi mind aprotabb, kenyebben. es hamareb el erközhetnek az Boltozasara”.

Október 8-án Hetessy a pinceboltozás befejezését jelentette, továbbá a pince-nyílások ideiglenes elzárását. Ugyanakkor már a földszint beboltozásán és ablakkereteinek elhelyezésén dolgoztak, hogy az elkészült helyiségekben tétre elszállásolhassák a kőműveseket, és ezek folytathassák a belső munkákat: „Az pincze jmar megh boltozua vagion az minemü ablakaj vadnak arra ualo küueket nem keszitettek hanem vas Rosteljt csinaltatok raiok es berakatom a mint lehet az

20 Hasonló munkamenetet ír le *Bethlen Miklós* Önéletírásában (Bp., 1955. II. 78.) gyulafehérvári háza építésénél: „két hét alatt a fundamentumát a pincefala tetejéig kihozák, télben osztán az egész pince földét kihordák”.

pinczenek Ajtajatis most az ajtofel kouel nem Erkezem hanem fabul Czinaltak Ayto felfat es Egy sor teglual be rakatom miuel az gatorjat is most csak Nad fedel ala kel Czinalatlan vennem . . három Ablaknak az köue volt itt most azt Czinalia Andras Mester Eddigh ket hazat botozotanak megh . . Amigh az ideje leszen vgian rajta miuelnek az kómiuesek . . Minden tehetsegemel azon vagiok hogy vagy ket hazban benne lakhassanak”.

Bár a szokásos építési időny — mint általában Szent Mihálykor — már véget ért, és az időjárás egyre romlott, az udvarbíró nem szüntette be a munkát. Október 30-án részletesen beszámolt az építkezés haladásáról: „Az kő miueseket megh el nem boczattam hanem az ket hazat padimentomozak es Egik ayto félt föl czinaltak a ket Ablakot De az mely köueket ala hoztak azok nem Együue valok fele mas kövek mind Ablakot mind azmint Job ugy kel czinaltatnj ez telre kelue hogj lakhassanak benne”.

November 6-án a fejedelem is megfordult Pocsajban, és talán itt is szállt meg.²² December közepére két földszinti helyiség már fűthető és így lakható is volt, ahogyan Hetessy december vége felé megírta a fejedelemasszonynak: „Az hazakban Egikben vagion kemencze Aytois Czak az Egyen vagion mivel ayto fel ku nem volt, amiert nem Czinalhatok aytot hanem az masfele valo aytajat Egy sor Teglual be raktak es Ined az mas hazbul melegedhetik valamenjre, Asztalt, padokat czinaltanak benne. Eouegesert most kültem Debreczenben”. December 22-i levele szerint „Az otben valo haznak csak az Eouegh Ablaka heja vagion”.

1647 tavaszán az udvarház körül az erődítések építése is megkezdődött. Május 11-én a fejedelem a röviddel előbb szerződötett főtüzérmesterét, Bartholomaeus Maxellt kiküldte több vár erődítéseinek és felszerelésének ellenőrzésére. Instrukciójában Pocsajra nézve a következőkre utasította: „menjen Pocsajban, s. ott az udvarház környékét négy jó reguláris s illendő kasamatás földbástyákra fundálja, s, földből csináltassa itt is jó dispositióval hagyván az Pocsaji épületet”²³.

Rákóczi Pocsajban is az ekkor általánosan elterjedt téglalap alaprajzú, négy sarkán egy-egy kiugró, kazamatás bástyával kiképzett erődítménytípust építtette meg, amilyen például alig 25 km-re innen Székelyhidán is épült, csak éppen kőfalakkal. Maxell május folyamán ki is tűzte az erődítés alaprajzát Ennek nyomán nagy lendülettel hozzáfogtak kivitelezéséhez, amiről Debreczeni már július 8-án beszámolt a fejedelemasszonynak: „Pociaj feold teoltest nagion kezdte ugian az Artelar(iae) Magister, imar mikor viheti vegben nem tudom”. Ezt megerősítette Hetessy július 10-i jelentése, de ebből úgy tűnik, hogy a kitűzésnél vagy a földmunkánál hiba történt, amit utólag igyekeztek helyrehozni: „Nekem vgy teczik kegelmes Aszoniom hogy nem leszön nagy (!) miuel cziak az bastyay hogy killjeb kellett szegeletessen Esnj de Egyebüt az oldala helyben marad vgy vagion hogy az linea szerint Egik oldalat belljeb hanniak s masikat ismet killjeb, az masodik bastiatis Ez heten elfogiak keszitenj vgy vagion kegelmes Aszoniom hogy megh azokon feljül a mint Ertem megh Egy hetigh valo munka leszen mindenik bastjan hogy ha arra valo fakat hozathatok”. A sáncok és sarokbástyák bizonyára fagerenda vázzal megerősített földtöltésből készültek, tetejükön — mint látni fogjuk — kihegyezett karókból rakott palánkkal, továbbá egyes utalások alapján a külső részü aljánál kőtámfallal, felül pedig kő-

21 Bethlen Miklós leírása szerint gyulafehérvári házánál is a tető elkészülése után fogtak a boltozásokhoz (u. ott). Ezzel részben a csapadékos időjárás ellen védelmet biztosítottak a boltozási munkákhoz és az elkészült boltozatoknak is, részben valószínűleg előre biztosították a szükséges leterhelést a boltozatok oldalnyomásának ellensúlyozására.

22 RGy — váradí káptalan. Pocsaj, 1647. nov. 6. OL Gyfv-i kápt. lvt. Lymbus VI. 6. Közölte *Makkai*: i. m. A levélben „László deák epető mestert” a borosjenői udvarbírószagra rendelte.

23 *Szilágyi Sándor*: Adalék két tüzérszertár történetéhez I. Rákóczi György idejében. HK 1888. 182. A mester neve más forrásokban Maull.

mellvéddel. A sáncokat és bástyákat kívül védőárok övezte, belül pedig vízelvezető csatorna.

Július 22-én az udvarbíró már a második bástya építéséről írja: „az másik bastiatis Imar az Derekat föl raktak, Csak hogy Immar az rajta valo Ellen tarto falat az mint rola az löüő szörszamok ki szol(galnak) es hegyes fakat raknak ker nyülette f(öld?) Töltesen megh az heja vagion, illjen szorgos időnnis el kel küldenem az Erdőre afele fairt most az oldalat rakjak az kapu ket felet”.

Ez a kapu a négyszögű erődítmény északi oldalán nyílhatott, ahol az Ér fölött hídon át vezetett bejárat a sánccal körülvett udvarba. Erre a kapura utalhat Hetessy október 8-i levele utóiratában: „Az kastelj kapujat most Czinaltatom heljben. be rakatom ma s holnap azon leszök”. Kétségtelenül ugyanerről írja december 22-én: „Az hidra az feluono kaput megh Czinaltattam a belső kapurais ket fele nylo kaput czinaltattam”. A két kapu a sánc külső, ill. belső oldalára került.

A negyedik bástya megkezdéséről Hetessy szintén október 8-i levelében számolt be: „Az Nemetök az negyedik bastiat 6todik 8bris kezdettek el azon munkalodnak pinczeje Imar csak Ayto hja Aytofelet fabul Czinaltatok pincze rosteljokatis az Ablakokra most Czinaltatom”. A pince a bástya kazamatája lehetett.

Október vége felé a hideg esős idő miatt az erődítési munkát abba kellett hagyni: „a mi azt nejj arokal mind környül vetek” — írja a munka állásáról az udvarbíró október 30-án.

Télen az építkezés szünetelt, de Hetessy szemmel tartotta az elkészült építményeket, és 1648 január 14-én így tájékoztatta a fejedelemasszonyt: „az melj hazat keszitettem Az ajtayara Egy Zar kelletnek Eouegh Ablakaj az ket Ablakara kesz csak fel kel raknj. megh ez ideigh semmj bontakozasa se föld toltesinek se pinczejenek nem ismeröm, semiben” Az említett ház az udvarház földszintjén a korábbi levelek szerint lakhatóvá tett szoba volt.

A munkák 1648-ban is áprilisban indultak meg újra, amiről az udvarbíró május 1-én részletesen beszámolt Lorántffy Zsuzsannának: „Nagodat akaram tudositanj hogy mikarban legien mostan az nagodnak poczaj hazanak Epitese . . . Andras mester az also hazak boltozasat elvegezte most az felso hazak boltozasara czinalja az Arkusokat Gradicza a mint nagod paranczolta az szerint az felső hazakra kiuül leszen, es vgy Epiti Az szuksegh helynek az vermet most asak mivel az feldet az boltozatokra onand hordottak föl”. A „szükség helyet”, árnyékszékét már előző évben alapozni akarták, de kő hiányában nem került rá sor, ahogyan Hetessy 1647 július 12-én írta: „Arnjek szeknek az fundamentomaban semmj okal modal köuet az fundamentomaban nem hozathattam hanem ha csak Tegla leszön”. Az árnyékszék építmény, amely az emeletet is kiszolgált, emeletes toldalék alakjában csatlakozhatott az udvarházhoz. Erre utal Hetessy 1648. május 25-i levele is: „András Mestör az Arnyek szeket oljan forman czinalia boltozot kis hazaczka leszön ott csak hogy a mint maga mondgiaia küsebb leszen az Eörmenjesinel Az Haznak az felső boltozatjatis vgy fogia raknj” Május közepén jelentette az udvarbíró csak évszámmal keltezett levelében: „Andras Mester az Arnjek szeket most rakia Es az Eő dolgaban eljar amint Nagtok paranczolt Enis megh mondottam. ha azt föluiszi a kő rakast az fölső Boltozatokat fogia raknj miuel az also hazaknak boltjokat megh rakta imar”. Június 26-i levelében már az emeleti boltozásról olvashatunk, továbbá a korábbi levelekben ismételtelen sürgetett nyíláskeret kövek megérkezéséről Sárospatakról: „Andras mestör most az második hazat boltozza . . . Ablak es Ayto fel koueket nyolcz szekerekon hoztanak uolt le . . . Imar melik dologhoz erkezik Andras mester mindenkor dologhoz lathat” További nyíláskeretek és „kemencze aljak”, azaz cserépkályhák alátét kövei is elkészültek ezen a nyáron, amint Debreczeni szeptember 5-i levele tanúsítja, amiben a fejedelemasszónynak éppen Pocsajból, nyilván a munkák megszemlélése után írt soraira válaszolt. Szeptember 20-án újból említ elkészült ajtókeret köveket és kilenc kályha alátétet, amelyek közül

egy nagyobb „egy eoregh Palotaban valo” volt. A levelekben említett „eoreg”, azaz nagy ajtók bizonyára külső, tornácról nyíló bejáratok voltak, a „közep ajtók” pedig a helyiségek közöttiek. Az „eoregh ablakokat” az emeletre szánhatták, és ezek fölé szemöldökpárkány is készült, mert szeptember 5-én megírja: „az ablakoknak minden kornisiat . . . megh küldöttem”.

Míg a nyíláskereteket Sárospatakon faragták, az udvarbíró május 1-i levelében említett külső lépcső fokait a fejedelemasszony Erdélyben, feltehetően Örményesen készíttette el, amit Debreczeni 1648. július 19-i levelében megleléssel vett tudomásul: „Elsőben hogy az Pocsajban valo gradicz köveket otben Erdelben faragtattja Ngod, mivel olyan szelessen akarja azokat is czinaltatni mint az Eormeniesi vagyon . . . ighen jól esett hogy Ngad otben faragtattya megh az gradicz köveket, mert az kő faragasban az epületekhez kepest sok munkajok vagyon az kőfaragoknak szinten mostan, könnyebbis leszen onnet ki hozatni, mint az Pataki banjabol vitetni”. A nagyméretű, súlyos lépcsőtömbek kiszállítása persze Erdélyből sem volt könnyű, amit Alvinczy Pál deák örményesi udvarbíró 1648. augusztus 26-i válasza a fedelemasszony parancsára is tanúsít: „töb dolgok közöt parancsiol Ngd kegielmesen Gyalubol az Pocsaj epületnek valo faragot keowek Percigh aulo szallitasa feleöl, mely szinten most hogy lehessen kegielmes Aszoniom nem tudom”. A kövek kifaragása azonban erősen elhúzódtott. Egy évvel később, 1649. augusztus 21-én írja még Herczegh István az Örményeshez közeli Pagocsáról: „Az poczaiban valo garadic kuuek meghsem keszek”. A kövek kiszállításáról pedig csak 1650. március 2-án értesítette a fejedelemasszonyt: „az Poczai garadic köuek gongiat immar le töttem kegielmes asszonyom, en az josa-got aual ugian nem terheltem uolna, de sokra megien vala penzert ki uitetnem mert 16 seker uitte el”.

Az udvarházával párhuzamosan folytatódott 1648-ban az erődítések építése is. A sáncok és bástyák tövében az udvari oldalon a csapadékvíz elvezetésére csatornát alakítottak ki, és ennek a sáncokon át kifolyókat vágta azokon a helyeken, ahol gazdasági kijáratokat is készítettek. A munkák folytatásáról Hetessy 1648. május 1-én így számolt be: „Az nemetek 27 Mensis Apr. fogtanak az dolgozashoz ez az uta mindennap munkalodnak . . . Az fold bastiak alatt ahul imar megh raktak Czatornat kőből raknj imar karos fel bontanj hanem az hul el hadtak volt az hant rakast delfelöl akarnak kezepben Egy kis Aytot hadnj kj ott az Czatornais megh lehet es az konjhat aban az szegeletben belől a mint az Dinyes kert vagion az malom felel ualo szegeletben megh lehet, ha ayto leszen rajta onend gialogh kapu azt kő bolt hajtasal kel megh raknj, Az nagio kaputis ha abba maradgion (margón: czatorna ottis lehet) az fa Epuletet auagy kouel keljen meg raknj, Az kornjulette valo arkot ha asnj foghiak akor mingiarast Agia-gos foljo föld alola ki ne Jeyen az Epületnek . . . Az fold bastjakra es mind kö-resti környül igen szep egyenes hasitot karo forma hegies kiuantatik vagy hat Ezör”.

A meglehetősen zavaros fogalmazásból nem kapunk tiszta képet az erődív kialakításáról, és az udvarbíró időrendben következő, hiányos keltezésű levelének erre vonatkozó sorai sem nyújtanak jobb tájékoztatást: „az Nemetek az kealseo föld rakason dolgoznak Imar vagy harom nap alatt Annira föl rakjak az mint az Töb bastjaj voltanak fel rakva ha feljeb magassaban keljene rakni az Czatornakat penigh imar mas (?) nem czinalhatjuk hanem az mint a kapuia vagion es az Capu ha az maradgion az Fabul Czinalt helyben avagy kűből paranczolia Nagd mert Imar ez után azon miuelnenek. Es az kert felol a mint az Arniek szek vagion a kezep arant ottis hattak Egy kis Aytonak valo helyet azis ha kiuantatike Czatorna ottis lehet az föld rakasin kj mert Imar az Ep falt ki bontanj nagy munka lenne es Egy hetigh megh tartana őket Szaz forint Ero munka fizetes lenne hyaban rayta”.

Május 25-én Hetessy beszámolt a munka folytatásáról: „Az fold bastiara valo fakat En megh vagattam megh azmas uysagon . . . most kultem Erte hogy ha iol lenne amint czinaltak vgian format adtunk az czinalasara”. A sánc és bász-

tyák koronájára szánt palánk karóit tehát még az év elején vágatta, mégpedig kiadott minta, „forma” szerint. Majd folytatja: „az külső föld toltese melyet (ti. mellett) ualo ko fal a mint a Czarpaia vagon kő falnak^k kel lennj mert anelkül nem leszön Jo annak penigh . . . hogy miczoda meljsegenek köl lennj az fundamentomanak az koveinek ismegh alab kellene lennj de azon az heljen annj meljen Fogh Epitenj az foldnek mi volta miatt hogy ket olnj legien az uiz benne. Anak penigh feles sok kő kellene”. A földsáncok lábát eszerint kívülről a rézszű tövében, „amint a scarpája vagon”, kőfallal támasztották meg az árok felől. A kőfal alapját természetesen az árok fenekénél mélyebbre kellett rakni, az árkot pedig olyan mélyre ásták, hogy két ölnyi, azaz 4 méter magas víz állhasson benne. Az udvarbíró a sánc belső oldalán készült csatorna feltehetően végső megoldásáról is beszámolt ekkor: „Az haznal az Czatorna czinalast azt mondgia az kopral (ti. káplár) hogy az kis ayto aminth vagon ott hadgia es az nagy kapu alatis mas Czatornat”.

1648. június 26-ról maradt ránk az udvarbíró utolsó részletesebb beszámolója az erődív építéséről: „az kapun belől poczaj felől valo bastiat az Eperfaigh föl raktak jmar felieb nemis rakia hanem azt helyben hatta mind Czatorna es Egyeb fajaval az ki ahoz ualo kiuantatot volna most ismegh az Erdőre kultem annak valo fajaer kültem njolcz szekereket aual meg Erkezuin az masik bastiaiais hamar elkeszül czak az hantot gőznm hordatnj”. A fentiek szerint ekkor az ÉK-i földbástya utolsó simításait végezték a palánk felállításával és „hanttal”, gyepféglával való burkolásával.

Kétségtelenül a már elkészült erődítés egyik bejáratáról ír még Hetessy 1649. október 25-én: „az kastely kapuiat fabul Czinaltattam meg es egy feluono kaput czinaltattam mind Az altal iaro hidat untalan czinaltatom vgian de az nagy sok aruiznek miatta ugian igen baios gatt (?) mert ahul szarazon kellene lenye mint vontato saros igen”. A hidakra vezető töltések, gátak gyakori átázása miatt ezeket utóbb hidakkal pótolhatták fokozatosan, mert a fejedelemasszony 1650. április 4-én így ír erről: „Az hidnak nem letele nekünk lenne karos, ha nem csinaltatnankis . . . az Pocsay hid olyan nem volt, mint most, mert az hol Gát voltis mind hiddal csinaltak meg”.

Az 1648 után egyre ritkuló jelentések már csak sejtetik az épület fokozatos befejezését. 1649. augusztus 16-án Hetessy a még hiányzó ajtószárnyak készítéséről és leendő felszereléséről ír: „Imar az melj Aytok az hazon vadnak azokon az kik ayto felek vadnak Az varadj Aztalosokal kezdettem volt Czinaltatnj hanem Imar vgian ki hozatom had czinaliak aytokat raja. Az Aytohoz sark vasaajnak foglalasara On kellene, honnand kiuantatik hoznj”.

1650 nyarán az udvarház lényegében már készen, lakhatóan állhatott. Szeptember 15-étől 19-ig a fejedelemasszony Pocsajban időzött, és minden bizonnyal az udvarházban szállt meg. Kisebb nagyobb hiányokat azonban még pótolni kellett, mert november 3-án új magyarországi prefektusának, Klobusiczky Andrásnak így ír: „Az Pocsay Vduarbiro itt leuén meg hadtuk neki, hogy az aytoknak és kemenczek allyanak valo keöuekert el külgyön . . . kegd azért adasson oda 3. ajtonak, s- ket kemencze allyanak valo keöueket, s- az Uykeresztyen Fazekastis külgye el, oda nem kell kalyha mert elegendeő vagon”. Újabb ajtókra és cserépkályhákra talán utólagos átalakítások miatt volt szükség. Utóbbiakhoz „kályhák”, csempék a helyszínen voltak, a pataki „habán” fazekasnak ezekből csak raknia kellett kályhákat.

A levelekből és Szalárdi leírásából sajnos nem kapunk egyértelmű tiszta képet az udvarházzal. Több utalásból arra következtethetünk, hogy az örményesi udvarház mintájára épült meglehetősen egyszerű megoldással. Az elnyújtott téglalap alaprajzú épület három szintjén egy-egy helyiség sor húzódnak, a felsők előtt feltehetően tornác, amelyről a helyiségek nyíltak és amelyre azzal párhuzamos tengelyű külső lépcső vezetett. Az épület hátsó vagy egyik véghomlokzatához kapcsolódhatott a kétszintes árnyékszék. A pince bejáratául az egyik homlokzat elé gádor épült. Egyszerűek lehettek a homlokzatok is, amelyeket csak

az ajtó- és ablaknyílások és kőkereteik, valamint az emeleti ablakok „kornisai”, szemöldökpárkányai tagoltak, és kiugró ereszpárkány zárt le. A nyeregteret két végén lekontyolták, amire a fiókszarufák és a bádóg tetőcsúcsok említése utal. A három szint helyiségei boltozatosak, az ekkor általános fiókos dongaboltozatokkal fedettek voltak. Legfőbb díszük a kőalátétekre rakott, zöld- vagy tarkamázás csempekályhák lehettek. Egykorú inventárium hiányában a helyiségek rendeltetésére és berendezésére csak hasonló korabeli épületek ránk maradt leltárai alapján következtethetünk.

Az udvarházat körülvevő erődítés kelet-nyugat tengelyű téglalap alaprajzon épülhetett, négy sarkán kiszögellő, kazamatás bástyákkal. A bejárat Szalárdi leírásának is megfelelően az északi oldalon nyílt, amelyhez az Éren át híd vezetett. A fából készült, tehát nem kőkeretes kettős kapuzatot kívül, a sánc külső síkjában felvonóhíddal, belül két kapuzárnyal lehetett elzárni. A sáncöv déli oldalának közepén inkább gazdasági rendeltetésű gyalogos bejáratot hagytak, amelynek nyílását Hetessy beszámolója szerint kőboltozattal hidalták át. Az erődítést kívülről, a sánc kőtámfallal megerősített lábánál valószínűleg vízzel elárasztott árok vette körül. A sáncok és bástyák részeit gyepkockákkal, hanttal burkolták, hogy a csapadék ne mossa le a földet. A földművek koronáján szál-fákból, karókból rótt palánk emelkedett. Emögött és a bástyák kazamatáiban állították fel a Szalárdi által említett ágyúkat.

Az erődítésekkel körülvett udvarban Hetessy 1648. május 1-i levele szerint külön konyha épült „aban az szegeletben belől a mint az Dinnyes kert vagion az malom fele ualó szegeletben”. Szalárdi leírása alapján a malom az udvarháztól nyugatra állt, és így a konyhát az udvar DNy-i sarkában képzelhetjük el. Az idézett helymeghatározás bizonytalanságát Hetessy is érezhette, mert május 25-én úrnőjének ézt írta: „konyha felol hogy hul legien sziluasi vram megh tudgia mondani”.

Az udvarház erődövének kívül asztagos kert, csűr és majorság is épült. 1647. július 22-én említi Hetessy először a csűrt és javasol számára helyet: „Czürnek valo heljet megh mutogatom a nekemis inkab teczik kegelmes Aszoniom ideki az viz meljet. Mind az altal ez jden nincz aban mod hogy oda Rakathasson Asztagot mert sok kertelessel kellene Vegben mennj.” Debreczeni július 31-i poscaji látogatása után elvetette ezt a javaslatot: „Az major kert es major az kastel eleot az Templum fele az Regi falu helen zep lenne es alkalmas ciak hogy az ok inkab az Telekek nagi resze Edenfieke, azmint nekem tecczik az bastiak ki teriedese feleol az Zigetbennis megh lehetne, hadas es haboru ideokban ott lenne job, s, batorsagosb mind az majornak, s, mind az aztogoknak, hogy sem az mas ember feolden.” Debreczeni tehát az Ér és a Berettyó közötti területen érthetően védettebbnek vélte a helyet, mint az Ér északi partján, ahol Hetessy szavai szerint a középkori falu állt, nyugatra az új telepések faluközpontjától. A prefektus Patakra visszatérve megváltoztatta véleményét, mert augusztus 5-én így ír a fejedelemasszonynak: „haza érkezesem utanis gondolkodwan az mostani Pochiay Eozí Vetesek be takarasa rakasa hol lehetne job, ugian az Templum fele walo tér(?) feoldeon tecczik iobnak hogy rakassak, nem Nagi kert kell annak most, s, megh cinalhattiak mert az Zegesben ha az Nadat le nem verik telben, feolo az twzteol gonduseletlensegh miatt”. Augusztus 25-i sorai szerint valóban az Ér északi partjára rakták az asztagokat: „Pociay Uduarbiro oda az Puztara rakatta az Templom fele az aztagokat es egieb takarmántt, s, el hizem kerttbennis veteti”, bekerítetteti.

A majorházat csak 1648-ban kezdték építeni. Január 14-én jelentette Hetessy: „Az majorháznak faját megh faragiak vagiak de az hozatasa szallitasa legh bajosabb mesze földrül.” A majort talán az Ér és Berettyó közötti területen, az udvarháztól keletre helyezték el. Május 25-én írja építéséről: „az maior hazatis most czinaltatom”, majd június 26-án: „Az Maior hazat most szarufazak a mikora elkeszülhet oda szallitanam a Maiornet.”

A pocsaji udvarház, mint említettük, az örményesi kúria mintájára épült. Ennek tervezője, fundálója valószínűleg a gyulafehérvári Kőműves vagy Fundáló Mátyás mester volt, aki a gyulafehérvári palota új részeinek és a sárospataki várkastély új teremsorainak építését is irányította.²⁴ Az építkezés kivitelezését a dési András mester vezette, mint az örményesi kúriáé is.²⁵ Az épület helyszíni kitzűzését a sárdi Imre deák fundáló végezte, a végleges elrendezést és méreteket ő adta meg, bizonyára András mesterrel együtt. Kettőjükéről írhatja Debreczeni 1646. május 17-én, hogy az alapozással azért késlekedtek, mert „az fundalok nem eggiezhettek rajta”. Tervrajzot a levelekben nem említene, de ez nem zárja ki, hogy előzetesen készült ilyen. A részleteket az építés folyamán András mester oldotta meg, amire több idézett levélrészlet utal. A levelekből úgy tűnik, hogy az ablak- és ajtókereteket is terv nélkül, szokványos méretekkel és profilokkal faragták az építkezéstől távol, Sárospatakon, ezért is adódtak a levelekben említett hibák, és rajz hiányában kellett az elkészült keretek méretét cernákon csomókkal jelölve, az ajtók számát tartalmazó cédulákkal Patakról Erdélybe az asztalosok számára elküldeni.²⁶

Az udvarház körüli erődövet Bartholomäus Maxell, a kolozsvári számadási könyvek szerint Maul tűzérsegi főfelügyelő fundálta, azaz tervezte, tűzte ki és művezette Rákóczi idézett 1647. május 11-i instrukciójának megfelelően. A kolozsvári sáfárok „az Poczaiiban építő Nemeteknek mesterek”, „Poczai építő mester” titullussal is illetik átutazásainak feljegyzésekor. 1647. május 25-én utazik át először Kolozsváron feleségével és kíséretével Pocsajba menet, majd más várak meglátogatása után július 9-én érkezik ide vissza Pocsajból Örményesre tartva.²⁷ Július 15-én ismét Pocsajba utazik, majd Patakról augusztus 23-án visszatérve, Fehérvárról szeptember 1-én indul ki megint Pocsajba. Innen november 21-én betegen érkezett vissza feleségével Kolozsvárra, majd hamarosan végleg távozott a fejedelem szolgálatából.²⁸ A következő évben a kivitelezésnél fel-

24 *Détshy Mihály*: I. Rákóczi György fundálói (Építés-Építészettudomány, 1972. 359–362.), Örményesi működésre utal RGy. Gyfv. 1640. jún. 17-i levele LZs-hez: „Mátyás mestert itt nem értem, elment Örményesre.”

25 *Détshy*: i. m. 377. LZs—Kl. Fogaras, 1652. márc. 5. (RL f. 21.): „Désen lakik egy Andras mester neuü kőmives a' ki a' Pocsaj es Eörményesi házainkat építette.”

26 DT—LZs. Sp. 1646. aug. 12. (KM): „az aytoknak kiket oda be cinaltak meretekeket vetettem Nagod keglmes paranciolattia szerent es im oda kvltem, az cedula megh mutattia mind hozzát Zelesseget es aztis meni kelletik”. LZs—DT. Munkács, 1646. aug. 15. (RL f. 14.): „Az Aytok mértekit el hozták mellyekett Szenás Péter Uram kezéhez bé küldvén megh parancsollyuk hogy mindgyárast megh küldgye az Asztalosnak, hogy arra se halaszthasson”. Bár az idézett levelekben nem nevezik meg Pocsajt, valószínűleg az oda készülő ajtókról van szó. A méreteket a megfelelő hosszúságoknál csomókkal jelölt cernákon adták meg, amelyekre magyarózó cédulákat fűztek. Az udvarház cserépkályhájának méretét is így adták meg a kőtalapzatok faragásához, lásd DT—LZs. Sp. 1648. szept. 5.: „megh mérje minden kemencknek hoszszat szelid magasságát es czernákon czedulakot kötven rea ide külgye”.

27 Kolozsvár város számadáskönyvei (továbbiakban Kv. Sz.), Filiala Archivelor Statului Judetul Cluj-Napoca, Fond Primaria municipiului Cluj-Napoca. Socotelilor Orasului Cluj-Napoca. P. 25a. N. I. 92. o. 1647. máj. 24.: „Erkezek Bartholomeus Maul az Poczaiiban építő Nemeteknek mesterek ket koczival felesegevel es egygetmassaval. 8. Person.”; u. ott, 219. o. máj. 25.: „Erkezek Bartholomeus Maul Vk eö Nga Arterelai Mestere 9nose, ket koczival Felesegestöl haza nepeivel szolgálival egyvtt Poczaiiban megyen pittetni”; u. ott, 112. o. 1647. júl. 9.: ”Erk: Poczaiabol B. M. Vk Arterelai Mestere 7mose Vrk utan megyen”; u. ott, 223. o.: „... attam Hintoja eleiben 6 lovat Örményesigh”.

28 U. ott, 112. o. 1647. júl. 15.: „Erk: B. M. örmenyesrwl, 6tose Poczaiiban megyen”, lásd még 224. o. U. ott, 499. és 536. o. 1647. aug. 23. U. ott, 120. o. 1647. szept. 1.: „Erkezek Vktol B. M. Poczai építő mester Poczaiiban megyen 4tose”, lásd még 228. o. U. ott, 147. o. 1647. nov. 21.: „Erkezet Colosvarra B. M. Felesegestöl betegen gádzalkottam usque ad 23 Novembris... mint betegnek”.

merült problémák megoldására Hetessy már májusban úrnőjétől kért eligazítást: „az Epitesnek formalia felől houa hamareb tudositczon”. Debreczeni június 12-én a fejedelem új olasz fundálójának kiküldését kérte a munka ellenőrzésére: „Az Fundalo . . . Pociajtis megh tekinthetne.”

Az udvarház építését, mint Rákóczi más építkezéseinek munkáit is nagyszámú Erdélyből kirendelt kőművesek és más mesterek végezték. Ezek késedelmes érkezése miatt Debreczeni 1646 tavaszán a sárospataki loggia építéséről volt kénytelen erdélyi kőműveseket Pocsajba küldeni, amint április 27-én írta: „ez jeöveö hetfeön ugy mint 30. Apr: megh inditom Imreh deak Uramat Pocziaj fele, mindazokkal az Erdely keömvivesekkel kik most it vadnak . . . noha kegmlmes Uram azokban edgyis ninchien Poczaiiba rendelve, kettei Brassaj harma Segesuari, ugian ide voltak rendelve, de minthogy nem tudhatom az Poczaiiban rendeltettek Andras mesterrel ot lennének vagj nem. ezeket kell el boczatanom: it felben maradvan az gradicz”. Kolozsvárt valóban csak május 5-én jegyezték fel két Pocsajba rendelt dési kőműves átutazását, egyikük feltehetően András mester volt, majd május 27-én négy Kőhalomból Pocsajba tartó mesterét.²⁹ Júliusban, mint említettük, Rákóczi öt kőművest visszarendelt Pocsajból Patakra, de odaérkezésükről nincs adatunk. Viszont augusztus 2-án a brassói Mihály kőműves mester hét társával Pocsajból Kolozsvárra érkezett hazautazóban.³⁰ De szeptember 5-én az ifjabb Rákóczi György már azt írta anyjának a Pocsajhoz közeli Diószegről, hogy Hetessy az erdélyi kőművesek visszajöttét várja, és szeptember 22-én valóban öt kőműves utazott ki Brassóból Pocsajba.³¹

1647. április 10-én Hetessy az erdélyi szász kőművesek kiküldését sürgette a fejedelemasszonytól: „az Nemet kűmjvesek felel nem talalhatam meg Eö nagat, Nagod kegelmessege Imar odabe fognak lönnj most azok. s. onned kelletek Jmár visza Jönjek s ha azok eljönekis leszen más előttök Jaro auagy ha megh tudgyake Czinalnj azt a munkat Andras Mestör nélkül Imar Isten kegielmessegebül szinten ideje volna hozza fogatnj.” Július 10-i leveléből tudjuk, hogy addig András mester és a kőművesek visszatértek Pocsajba, majd ott dolgoztak novemberig. Kolozsvárt november 7-én jegyezték fel két dési és négy brassói kőműves hazautazását Pocsajból, miután október 27-én már szebeni kőművesek is érkeztek onnan.³²

1648. május 1-én ismét Pocsajban találjuk András mestert, de már április 9-én öt brassói kőműves is tovább indult Kolozsvárról Pocsaj felé. Hetessy június 26-án említi utoljára a kőműveseket, de kétségtelenül tovább is ott dolgoztak a befejező munkákon, mert október 27-én érkezett onnan három brassói kőműves hazautazóban Kolozsvárra.³³

Ugyancsak erdélyiek voltak a kőfaragók is, akik az udvarház nyílásainak kőkeretezéseit készítették, de nem a helyszínen, hanem Sárospatakon, ahol a követ bányászták. 1646 tavaszán Kolozsvárról érkeztek kőfaragók Patakra, akik a loggia és feljáratának faragványai után a pocsaji munkákhoz láttak. Debre-

29 Kv. Sz. P. 24. N. XV. 88. o. 1646. máj. 5.: „Kett kőmwesekis erkezenek Deesről, Mennek Poczaiban”; lásd még 199. o. U. ott, 101. o. 1646. máj. 27.: „Erkezenek 4 keo mwesek Keohalombol Mennek Poczayban”; lásd még 101. o.

30 Kv. Sz. 24. XV. 331. o. 1646. aug. 2.: „Erkezek Poczaiabol Brassoban Iako Mihali mester keömiess nioiczad magaval mennek hazokhoz”; lásd még 437. o.

31 II. RGY—LZs. Diószeg, 1646. szept. 5. Regesztáját közölte *Szilágyi S.*: A két RGY fejedelem családi levelezése (Bp., 1875.) 367.

32 Kv. Sz. 25a. I. 541. o. 1647. okt. 27.: „Szebeni kőmiesek erkezenek Poczaiabol”. U. ott, 143. o. nov. 7.: „Erkezenek ket Desi kőmiesek, 4. Brassai kőmiesek, es ket Szebeni Aczok Poczaiabol, haza eresztettek őket”; lásd még 235. o.

33 Kv. Sz. 25b. VI. 559. o. 1648. apr. 9.: „feiervarrul erkezenek Brassai kőmiessek, 5. persona . . . Poczaiiban mennek varad fele”; lásd még 562. o. U. ott, 289. o. okt. 27.: „Erkezenek harom Brassai kőmiesek Potsaiabol, haza mennek”.

czeni július 16-án jelentette úrnőjének: „Keofaragoknak Pociay hazakra hattam faragni mostan”, majd 29-én ismét: „ittis az keo faragok mostan az Pociay hazakra faragnak ayto es ablak keoweket.”³⁴ Július végén a fejedelem két brassói kőfaragót is küldött Munkácsról Patakra.³⁵ Augusztus 6-án a prefektus már így ír: „keofaragok 12 Vannak es az Pociay hazakra walo ayto ablak keoweket ezen heten el vegezük, azert mentem Vala magamis ki az baniaban hozza-iok”. A kész keretkövek egy részét csak egy évvel később, 1647 őszén szállították szekereken Pocsajba, ahol október folyamán helyezte el András mester ezeket. Hetessy október 8-án írja: „az Ladaniaknak Irtam hogy fölmenjenek patakra Ablak s Ayto fel köuekert harom Ablaknak az köue volt itt most azt Czinalia Andras Mester. Az ajto fel kouekben, megh semmj sincz it alat”. A további szállítmányoknál nehézséget okozott, hogy nem összetartozó darabokat küldtek, amint október 30-án panaszolja az udvarbíró: „az mely köueket ala hoztak azok nem Együue valok fele mas kövek”. További köveket szállítottak az építkezésre 1648 júniusában, de ekkor még újabbakat is faragtak. Debreczeni szeptember 5-én számolt be, mit fizetett a különféle méretű elemek faragásáért a mestereknek: „Az ajto feles keótól az eoregeteol negy-négy forintot fizettem, a'kik közep ajtok, harom harom forintot, az eöreg h ablakoktolis harom harom forintot, a' melljk ighen magos volt, az ott valo keomiuesekis el vehettek volna benne, es ugy czinalhattak volna fel a'mint illendeónek eösmertek lenni; az ablakoknakis minden kornisiat, es az pinczenekis ajto feleit megh küldöttem, az el mult szerdan, indulva Gavarol megh vele Debreczenben, úgy hiszem hogy ma megh is fordulhattak Pocsaiabol a' szekerek, most a' kemenczek allyait faragatom, de nem tudom hany kell, mert noha hopp mester vramot kertem vala, hogy eo klme oda érkezuen megh mérje minden kemenczeknek hosszat szelit magosságat es czérnákon czédulakot kötven reá ide külgye, mellyet meghis cze(le)kedet ugyan eó keglme, de a' számát el felejtette megh irni menny légyen.” Az idézett sorok tanúsítják, hogy az építkezéstől távol végzett kőfaragásnál milyen nehézségek és hibalehetőségek merültek fel, és ezekre utal a prefektus szeptember 20-i levelében is: „Az eöreg h ajto fél keöuekert, en ugian negy-négy forintot fizettem; mert nem lathattam megh az rosz embereknek faragasokat. Az kemence allyakat en immar megh faragtattam volt a' mikor Ngod Levele erkezet, nyolczat, s kilenczedik egy eoregh Palotaban valo, ha mi oda nem kelletik benn, masuva is jo leszen.” Patakon adataink szerint ebben az évben brassói kőfaragók dolgoztak, és így a pocsaji köveket is ők faragták.³⁶ Mint említettük, még 1650-ben is készültek Patakon kőfaragványok a pocsaji udvarházhoz, mert elszállításukra a fejedelemasszony — ahogy idézett november 3-i levelében olvasható — utasította az udvarbíró.

Az udvarház külső lépcsőfeljárata köveinek faragásáról és mestereiről Herczegh István 1649. augusztus 21-i levele ad tájékoztatást: „Az poczaiban valo garadicz kuuek meghsem keszek mert harman voltak az kik keszítettek az köueket az egik el keszítete az maga Reszet de az ketei eó Ngnak dolgosznak feieruart Imar mostan masokat egire keszíti ugian az az kü farago az ki othon uagion aszt fogatta Paldeak uramnak hagi Raita leszen s az megh harmaira(?) az hatra maradot Reszetis el keszíti minel hamarab lehet.” Az idézett levélrészletekből megállapítható, hogy a munkát az örményesi jószágban, valószínűleg Örményesen végezték környékbeli kőfaragók, akik a gyulafehérvári fejedelmi palotán is dolgoztak, illetve ezek egyikére maradt az egész munka.

Az udvarház tetőzetét készítő ácsok személyére nincs adatunk. A pataka

34 DT 1646. jún. 16-án jelenti: „Colosuari keofaragok it el vegeztek faragasokat”. Ezeket Tokajba küldte, majd visszarendelte Patakra a pocsaji keretek faragására, mert — mint júl. 11-én írta: „ha haza mennek, ez ezendeóben ki nem verhetik eeket ide”.

35 RGy—DT. Munkács, 1646. júl. 25. (RL f. 14.).

36 Kv. Sz. 25b. VI. 638. o. 1648. szept. 8-i hazautazásukról.

újkeresztény ácsokat, mint idéztük, Debreczeni nem engedte Pocsajba, az alvinciek általa javasolt kirendeléséről pedig a levelek nem tesznek említést. Kétségtelenül szintén erdélyi ácsokról írja Hetessy 1647. július 10-én: „nem kell haza boczatanj... Az ket Áczokis mig vegben nem uiszik munkajokat”. Július 22-i levele szerint ekkor állították fel a tetőt. Kolozsvárott november 7-én két Pocsajból hazautazó szebeni ács érkezését jegyezték fel, majd december 4-én egy — feltehetően alvinci — újkeresztény ács kiutazását Pocsajba, akit a fejedelemasszony házanépével költöztetett oda.³⁷

Az asztalosmunkákat váradi asztalosok készítették műhelyükben, a helyszínen az ajtókat és ablakokat csak elhelyezték a kőkeretekben. 1648. augusztus 16-án írja erről Hetessy: „az melj Aytok az hazon vadnak, azokon az kik ayto felek vadnak Az varadj Aztalosokkal kezdettem volt Czinaltatnj hanem imar vgian ki hozatom had czinaliak aytokat raja”. A kolozsvári számadások szerint augusztus 24-én Szebenből érkezett öt asztalos a városba Pocsajba menet.³⁸

Üvegest Debrecenből hívatott az udvarbíró 1647 telén, hogy az elkészült helyiségek ablakait beüvegeztesse. December elején írta a fejedelemasszonynak: „Eouegesert most kültem Debreczenbe”, majd 22-én jelentette: „az Eoueges igen betegh uolt, masat nem találhat Ember olyan müuest”. Sajnos később, amikor az ablakok többségét üvegezték, mestert nem említ.

A cserépkályhák rakására, mint idéztük, a fejedelemasszony 1650. november 3-án Patakról rendelte ki az újkeresztény fazekast, a csempéket viszont Erdélyből szállították, tehát ott készítették vagy ott tárolták a gyakran Lengyelországból hozatott díszes, színes mázú „kályhákat”.

A kőművesek és más mesterek mellett dolgozó segéd munkások, apróművesek nagyobb részt robotmunkájukat ezzel teljesítő uradalombeli jobbágyok lehettek. Fizetett segéd munkásokról 1648. május 1-én ír Hetessy: „kőművesek melli Apro miveseknek napiaban Egynek adatik d 15.” Ezek is lehettek jószágbeli jobbágyok, akik robotkötelezettségen felüli munkájukért 15 dénárnyi napszámért kaptak. Aratás idején azonban ezekre sem számíthattak, amint június 26-án írja az udvarbíró: „Eddigh megh az Apromiueseknek napiaban 15 pezt adtam, de Imar az takarodas szinten jelen vagion aniert nem fognak eljönj.”

Az udvarházat körülvevő erődítés földmunkáit 48 hadifogoly német muskétás végezte két káplárjuk felügyelete és irányítása alatt. 1647 tavaszán álltak munkába, Hetessy július 10-én írt róluk először egy verekedés kapcsán: „Az nemetek ez elmúlt vasarnap megh vaddaloztak benn az vduarban rutul uertek Egik az masikat az Egik Copural az masikra tamadot Czak kiczinben mult hogy Egy mast megh nem oltek Egiket által ütette az Egik Copural szofogadatlansagaert Barbelynal fekszik egik a’ masikra irigykedik miuel hogy ketten vadnak de vgian nem kellene ketto. Egy paranczolna nekik mind iob volna, A Kemmin Janos felire mind ara haraguznak az Nemetek Ennekem penigh vgy teczik hogy a’ uolna job. reja izgato(!) az munkara kezettek magiarulis tud valami

37 Kv. Sz. 25a. I. 143. o. 1647. nov. 7. (lásd 32. jegyzet). U. ott, 641. o. 1647. dec. 4.: „Aszszoniunk vitete edgi Uy keresztien Acziot Poczaiba, háznepesteóí”. DT—LZs. Sp. 1647. júl. 17. (RL f. 16.) Pocsajban dolgozó cserepező ácsokról ír: „Az Chierepezeok feleol... irtais eo Naga 4. Jot kwld... iok kellenenek az kik Pocijban vannak megh latom Isten oda Viuen, de nem remellem hogy azok erre valok legienek”.

38 Kv. Sz. 25b. VI. 246. o. 1648. aug. 24.: „Erkezének 5. Szebeni Asztalosok, Potsaiban mennek dolgozni”. Az idézett levelek szerint már 1646-ban is készültek asztalosmunkák. Lásd LZs 1646. aug. 15-i sorait a 26. jegyzetben. Asztalosokat említenek még: HGy—LZs. Pocsaj, A 1648. (máj. közepe): „Az asztalosok mint az kümiueseknek fizetesek mint Jar, ókis ugy kiuanjak”; 1648. máj. 25.: „Az ajto fel kowek es Ablak koweket kellene ugian legh szorgalmatossagal, hogy az Asztalosokis tudgianak rajta mivelni kiuanzagokat penigh... az Asztalosoknakis be küldetem”; 1648. jún. 26.: „Az Asztalosok miat vagiok nagy baial Dezkat nem kaphatok az melyük szeretnemek... Asztalosoknak s akar mj fele miueseknek az nyarban nem szunnjeke megh munkaiok”.

kiczint de ismegh az Arterlar Magister sem keduelj azt, nem tudom miért vgy vagon hogy maga lassub dolgu de a' paranczolasban gyorsab vigiazob." Július 22-én már dicséri is munkájukat: „Az Nemetekis az ki kezülök Egesseges Jol dolgoznak. sebben most ketto heuer az Barbeljnal Egy maga Degevel holt meg.”

A németek napszámberért dolgoztak, amint Hetessy október 8-án írja: „penz dolgabul prefectus vramnak Irtam volt Eo keglme azt Irtot hogy a menji az naponkent valo fizetesek az nemeteknek az Joszag prouentusabul Erkezik az n penz . . . penz nelkul penigh csak Egy nap sem dolgozik”.

Munkájukat csak október végén szüntették be, amikor az időjárás miatt nem dolgozhattak már tovább. Október 30-án jelentette az udvarbíró: „Egy Ejel vgian nagy hidegh hauas Essó lön vgy hogy maj naps majd Estigh tartot semi vttal moddal megh nem tarthatam őket hogj oljan ruhatalanok hanem elmenenek dolgokat felben hagyuan, a mi azt nezj arokal mind környül vettek.”

Téli szállásukról, valószínűleg Erdélyből 1648. április 27-én érkeztek vissza Hetessy május 1-i jelentése szerint: „Az nemetek 27 Mensis Apr. fogtanak az dolgozashoz es az uta mindennap munkalodnak. Onadbul az mely eleotek jaro volna be hozattam annak mostis napiaban adok d 36 masik az ki onend belol Jott annokis Anit, azon kivul az 48 Nemeteknek d 24 penze.” Levele végén még hozzáfűzi: „Az nemeteknel fegyuerok nalok vagon nem vgy mint az elmult Esztendoben hogy el szedtek tülök . . . legien keztek erőssegh felelöm tudgianak ki meliktul tartanj. Nemely közülük igen Embertelen. Varadul ok el kerültek hogy fegyvereket ott ne hadgiak.” Május 25-én ismét írt munkájukról: „Az musketolios Nemeteknek az föld Epitesen valo dolgozasokat elege Jol mulik allandosagat En nem tudom mint leszön az koprular ok tudgiak.” Az erődítés egyes részleteinek megoldásában — talán Maxell korábbi utasításai alapján — káplárjaik döntöttek, mert Hetessy még hozzátészi: „az kopral mondgia hogy miczoda meljsegenek köl lennj az fundamentomanak”, majd ismét: „azt mondgia az kopral hogy az kis ayto aminth vagon ott hadgia és az nagy kapu alatis mas Czatornat”. Előző levelében így jellemzi őket: „az Epitesnek formalia felöl houa hamareb tudosiczon miuel az nemetök igen fortelios Emberök hogy őket mas dologra forditana Ember hanem csak az mitt akarnak”.

A németek 1648 őszén befejezték munkájukat. Valószínűleg közülük valók voltak a „4. Bastya rako Nemetek”, akik október 3-án érkeztek Pocsajból Kolozsvárra, Gyulafehérvárra menet. Október 26-án jegyzik fel Kolozsvárt a többi érkezését: „Erkezenek valami 50. vagy 60. Nemetek kik Pocaiban dolgoztak ez nyáron.” Velük volt „Capitanyok es Szállas osztajok” is.³⁹ További útjukat nem ismerjük. II. Rákóczi György, most már mint fejedelem, november 21-én Debreczeninek írt levelében így intézkedett további sorsukról: „Az Eötven Muskotelyosokat mys Patakra irtuk, hogy kelletik vinni; El ne boczatassa kgd a Nemet Rabokat hanem inkab jo gondviseles alat küldgie be.” Végül is Onodon tölthették a telet, mert 1649. február 9-én Rákóczi Zsigmond utasította Debreczenit: „Az melly nemeth Rabok ott vadnak az kik Onodbol el szeoktek volt”, küldje Gyulafehérvárra.

Az építkezésnél a legtöbb gondot és nehézséget az építőanyagok beszerzése és helyszínre szállítása okozta. Pocsajban és közvetlen környékén a szükséges anyagok egyike sem állt rendelkezésre, többségüket viszonylag nagy távolságról, úttalan utakon kellett ideszállítani. Érthető, hogy Debreczeni már az első tervezetésekkor megírta: „ez jeoweo eztendeoben ciak kezeolnemek, keowel, Teglawal, mezzel hozza, s, favalis”. A későbbi levelek tanúsítják, hogy a nehézkes anyagszállítás gyakran okozott fennakadást.

Legnagyobb tömegben terméskövet használtak, hiszen az alapokat és valószínűleg a falakat is ebből rakták. A kő lelőhelyét a levelekben nem említik,

39 Kv. Sz. 25b. VI. 260. o. 1648. okt. 3.; u. ott, 287. o. okt. 26.

Debreczeni 1646. május 13-án maga is írja: „magam is akarnam latni meni feoldról jeo az keo”, majd 19-én ismét: „nem tudom hani melfeoldreol hozzák”. Talán a Várad környéki hegyekben fejtették a követ, mert Hetessy 1647 decemberében írja: „bár Varadrul hordananak köuet a meljet oda szállítottak megis közeleb volna de a banjabul mesze”.

A faragott köveket, mint említettük, készen hozták Sárospatakról, ahol a helybeli Nyilazó-bányában fejtették a jól megmunkálható vulkáni tufát, és részben a bányában is faragták meg. A lépcsőhöz Mezőörményes környékén bányászhatták a kötömböket.

Égetett agyagtéglát falazáshoz is, de főként boltozásokhoz használtak. A téglát Pocsajban helybeli és erdélyi mesterek készítették. 1646 áprilisában Szászsebesről „teglaueteő Rudolfus” érkezett oda negyedmagával.⁴⁰ Az általuk vett tégláról írhatja 1647. április 10-én Hetessy: „Az Teglaban három kemen-czeuel Egettenek kj, Egy kemenczeben nem fogh fernj Az Tegla az ki Egetlen. Annak az Epuletnek nem leszen Elegh. Az kornyul valo falait, s az koz falakat vgian fel rakhatnj vele.” Ez nem az udvarházra, hanem egyik melléképületre vonatkozhatott. Az égetést ekkor talán az a megyesi András téglavető és társa végezte, akinek hazautazását augusztus 31-én jegyezték fel Kolozsvárt.⁴¹ Ezekről írhatta Hetessy június 10-én, hogy „Az Erdelj ket Jobagy Tegla ueto szaszokatis” ne rendeljék vissza. 1647. május 12-én hét szebeni téglacsináló indult Kolozsvárról Pocsajba. Vezetőjük, Cserepes Simon nevéül ítélve egyrésztük cserepvető lehetett, és valóban, október 5-én Kolozsvárott csak három szebeni téglavető, továbbá ugyanannyi „cserepező” visszaérkezését jegyezték fel.⁴² Ezek munkájáról is jelenthette Hetessy július 10-én: „Teglat mostis Egettetők”, javasolva, hogy a kőművesek továbbra is maradjanak ott, „ha teglaiok leszen”. Július 22-én kő hiányában az árnyékszék alapozásához is téglát ajánlott. 1648-ban újból két erdélyi téglavető dolgozott itt a helybelieken kívül, amint május 1-én jelentette az udvarbíró: „Tegla vetők kettő vagion Erdelj. Ez itt kinualo Jobagy Tegla vetők kettej betegh a kettej a mint dolgozik.” Az elkészült mennyiségről június 26-án írta Hetessy: „Egetöt Tegla uagion huzon harom Ezör: Egetetlen Tegla vagion 71500”. A fejedelemszöveg még 1653. február 22-i levelében is említ itteni téglavetőket: „Tegla vető Pocaibanis vagion onnatis vihetni egynehanyat Patakra.”

A falazó és vakoló habarcsához használt mész lelőhelyét sem ismerjük. Debreczeni 1646. május 13-án a mésről is írja: „akarnam latni meni feoldreol jeo az keo, meniről az Mész”. Valószínűleg szintén Várad környéki mészkőbányából hozták már kiégetve a meszet, helybeli mészégetésről a levelekben nem esik szó. Erre utal Hetessy 1647. április 10-i levele is: „Az mész hordással elnem Erkezem”, azaz égetett meszet, és nem mészkövet szállítottak az építkezésre.

A habarcsba való homokot, „fövenyet” is nagyobb részben távolabbról kellett hordatni. Debreczeni 1646. május 13-i levelében „feoueni hordason” is béres szekereket javasolt. A falazó habarcsához Hetessy 1647. július 22-i sorai szerint helyben termeltek homokot, míg a vakoláshoz való élesszeműt a Körösről akarta hozatni, a hosszabb szállítás azonban nehézséget jelentett: „Vakolnj valo feouenjet elegh bajos hordatni miuel az ett ualo fouenjan nem arra valo hanem az körös fönenjet kell hordatnom . . . igen szorgalmasan kellene s föuenjet az körösrül mi formen hozathassanak mostani szorgos dologh Idejen.”

Az építkezéshez tekintélyes mennyiségű különféle faanyag is kellett. A tető-

40 Kv. Sz. 24. XV. 307. és 426. o. 1646. ápr. 20.

41 Kv. Sz. 25a. I. 501. o. 1647. aug. 31.: „Poczaybol tegla ueteő Medgiesi Andras masod magauual erkezik”.

42 U. ott, 89. és 216. o. 1647. máj. 12.: „Erkezik Czerepes Simon 6 tarsiaval szebenből Pocaiban mennek dolgozni”. U. ott, 506. és 537. o. 1647. okt. 6.: „Poczaybol mennek harom Czerepezők haza Szebenbe, Geörgy, Andras, es Sebestyen . . . vgian az czerepezőkkel jw harom tegla ueteő vgian szebeniek”.

szerkezethez gerendákat a Kárpátokban döntött és a Tiszán leúsztatott fenyőszá-
laktól faragtak, valószínűleg a helyszínen. 1646. július 2-án írja Debreceni: „Fe-
niea fakat most az Tizarol hogi vitethessenek rajtunk lewen az takarodas ciak le-
hetetlen”. Odaszállításuk béres szekerekkel mégis megtörtént, mert július 9-én
már említi: „megh az beresek megh jeonek Pociajbol az fenieo Zalak viteleből”.
A fa minőségével azonban július 15-i sorai szerint elégedetlen volt: „Pociaj Ep-
peoletekre iob fakat szerettem volna kvldeni de azminemeok voltanak ciak olia-
nokak kwldhettem”.

1647 elején Patak környékéről keményfa gerendának való fát is vágta.
Debreceni január 29-én írja: „Szenas Peter Vram most itkin lewen, Pociaj haz-
hoz walo fakat megh Vagathattia... es ha ez mostani ho valamit tart megis
hordhattiak”.

Deszkát ajtók és ablakok készítéséhez és boltzatok mintadeszkázataihoz,
„árkusokhoz” használtak. Hetessy ismételen írja, hogy Debrecenben és Váradon
vásárolt deszkát. 1647. július 10-én jelenti: „Füresz Deszkat nem kaphatok har-
mincat affele Eörehg Deszkat vettem Debreczenben Jo Deszka vgian Egyet
mas mi szerszammakis io volna, Arkusoknak. Aprobis Job volna; Nagod k:(e-
gyelmessége) varadi varhoz fogh lennj füresz malom Belenes fele Nagd: kente-
len volnek onnadis hozatnj vagy pedigh varadrul Annal kezeleb volna”. Jú-
lius 22-én újabb debreceni vásárlásról számolt be: „az Deszka felől Irtam füresz
Deszkat mind az altal eddig vettem Debröczenben ket szaz negy Deszkat Eotven
ket forintot hatuan Eött penzen miuel szinten ra szorultam”. Váradról, annak
birtokairól és fűrészmalmából bizonyára ingyen kapott deszkát, és ezért tovább-
ra is onnan igyekezett szerezni. 1648. május 1-én írja: „Deszkat vgian vehetnj
Debreczenben csak hogy Draga de vgian Asztalosnak jo. Ibranj vramhoz mind-
giarast be megioek es Eo kglmetül az Ablak ramajnak valo Deszkat az ki ke-
röm”. Következő levele szerint valóban járt Ibrányi Mihály váradi kapitánynál:
„Dezkat kapitan Vram 35 szalat adatot azon kívül Debröczenben vettem es ve-
tetek miuel hogy masunad nem tudok honand vennj”. Május 25-én már újabb
vásárlásról számol be: „Deszkat En hozattam volt Szeplakrol kapitan vram
akit adot volt Azon kívül penzenis kell vennem s vettemis”. Az addig vásárolt
deszka tölgy volt, mert június 26-án megemlíti, hogy az asztalosok inkább hárs-
fát használnának: „Az Asztalosok miat vagiok nagj baial Dezkat nem kaphatok
az melyk ük szeretnenek Ablak ramanakis Tögy fat hozattam En ugy tudom
hogy abul leszön job s allandob ök penigh harsfat kiuanannak. Debröczenben
sem hoznak most olyan Jo afele dezkat, mind affele vekonj dezkat hoznak Mind
az altal vgian szörít teszöm az hars fanak a mi lehet Aytonak valonak”.

Az erődítéseket koronázó palánknak a környékbeli erdőkből hordtak fát.
1647. július 22-én Hetessy a hordatás nehézségeiről panaszkodott, utóbb a jószág
makkoltatásra alkalmas erdői irtását nehezítette inkább. Ezért 1648. május
1-én a fejedelemszony engedélyét kérte, hogy távolabbi erdőkből vágathasson
palánknak karókat: „az fatis honnand keljen hordanj mert ha az pali Erdoket
rahordatom makot nem teröm mas azis hogy sok roszis vagion... Az fold bas-
tyakra es mind köresti környül igen szep egyenes hasitot karo forma hegies ki-
uantatik vagy hat Ezör Erdeje Nagnak az en paranczolatom alat nincz kezel a hul
affelenek szerit tennem hanem Varadi nagnak joszagaban a melj falut nem ren-
gen foglaltak oda Karbest neuu olah falu Annak az Erdejen föl talainak nagy Er-
dejekis vagion”. Hasonlóan ír következő levelében is: „Varadj vduar biro Vram-
nakis az Erdo felől azmely Erdön afele ahoz valo fakat talaltatok had lenne sza-
bad vagatnj”.

Az udvarház tetőfedésére eredetileg fazsindelyt szánhattak, mert Debrecze-
ni 1646. május 19-én már ennek áráról tájékoztatta úrnőjét: „Az Sindel keglmes
Azzoniom nem draga ket forintot huz penzen”. Utóbb mégis cserépfedés mellett
döntöttek, amit Szalárdi leírása is tanúsít. A cserepet részben Nyírabrányban ve-
tették és égették. Helybeli cserépvetőket Debreczeni már 1644. július 21-i levelé-
ben említi: „Chierep veto 3 jeot Pociajbol”. De az építkezés megindulása után

Erdélyből is küldtek cserépvetőket. Kolozsvárt 1646. július 9-én jegyezték fel két szebeni mester kiutazását, két segesvári, cserépcsináló Péter és társa hazautazását pedig október 3-án.⁴³ 1647-ben ismét szebeniek érkeztek, május 12-én Kolozsvárt hét téglacsináló átutazásáról írnak Cserepes Simon vezetésével, de visszautazásukkor október 5-én három téglavető mellett három cserépcsinálót neveznek meg, Györgyöt, András és Sebestyént.⁴⁴ Hetessy 1647. július 10-én, majd 22-én jelentette munkájukról: „czerepet husz Ezöröt akarnak Egetnj az Czerrep vetők ottis az haznal vagion tizenket Ezör”. Debreczeni viszont aggódva írta július 31-én: „az Chierepek dolgabanis vagion fogiatkozas mert elegh nem lezen, s, az mi vagionis mégh egetetlen benne, aztis azert hogy mindgiarast egessek magat oda kwldtem az Uduarbirot ne hadgia towab halasztani”. Az égetésről csak szeptember 6-án számolt be a számtartó: „A haz Fedelere eggetik immar Abranban cserepet egy kemenczevel. A kemenczeben egy 12000 Csereph ter. Annak felet most el hoztak. Viszontak a maradekiatis most uyobban el hozzak. Az egetetlen cserepet penigh az cserepesek Immar egyvegben es egymas utan naponkent egetik”. A cserépvetők talán ábrányiak, de inkább erdélyiek lehettek, akiket több helyre is kiküldtek. Mint az idézett levelekből megtudtuk, a cserép minősége nem volt megfelelő, és ezért ki kellett cserélni.

A cserép elkészüléséig gyékénnyel akarták ideiglenesen befedni az épületet, amint 1647 július 17-én írja Hetessy: „Azon kiuül miuel kelljen földnj magam sem tudom megh, mert gykenjel io volna Czak az Arattatasat tudnam kiuel”.

Az építkezésen számottevő mennyiségű vasat is felhasználtak kisebb nagyobb szegektől eltekintve boltozati vonóvasak, rácsok, pántok alakjában. Hetessy 1648. május 25-i levelében is hangsúlyozza: „az Épiteshez vas kiuantatik ... Ankelul az epelet nem lehet”.

A zszindely- és lécszegeket általában készen vették az építkezésekhez. De az udvarbíró 1647. április 10-i levele szerint az ablakrostélyokat is készen szállították ide a Váradtól délre fekvő Vaskoh községből, amely — mint neve is mutatta — a bihari vaskohászat és feldolgozás egyik központja volt a tőle délre található Belényessel együtt. „Az 24 vas Rostelyokatis elhozta Vaskorul” — írja ekkor Hetessy, majd július 10-én jelenti: „Vaskorul az melj 14 Masa vasat Ennek elotte paranczolt volt adatnj igen keues vagion benne mind az Epületben ment ... honnad kel varnom Jo Idejen tudhassam hozza tartanj. Lecz Szeget megh Ezört adtanak Vaskorul azt Irta az vaskohj prefectus hogy mostan töbnek szerit nem tehette vala”. Július 22-én újból jelentette: „Leczszegh vtan is elkültem Vaskohra ... Vaskorul hozattam Leczszeget N 900 ... Az Eöt masa vasatis megh Irom, hogy mjkor küldgiek raja”.

Bádogot csak a tetőcsúcsok gombjaihoz használtak, ezek és talán az ablakrostélyok mázolására festék is kellett. 1647. július 22-én ír ezekről is az udvarbíró: „Az gombokra plehet kellene honnad hozassak. Zold fösteket Verösset es mas felet kyuantatik most kellene keglmes Aszoniom szerit tennj ... festeket plehet igen szorgalmatosan kellene”.

Az anyagok megszerzésénél is több gondot okozott a szállításuk. Ehhez elsősorban az ígás állatokkal rendelkező jószágbeli fogatos jobbágyok munkája jött számításba. Ez azonban meglehetősen korlátozott volt és tovább korlátozódott olyan időszakokra, amikor a mezőgazdaságban nélkülözhetők. Az 1644. évi hadjárat következtében az igavonó állatok száma egyébként is erősen lecsökkent. Ezért mindig gondosan mérlegelték, vajon a fogatos robotmunka vagy a pénzért fogadott béres szekerek alkalmazása gazdaságosabb és ésszerűbb-e a szállítások-

43 Kv. Sz. 24. XV. 107. o. 1946. júl. 9.: „Erkezenek Szebenből 2. Chierep Chinalok, Mennek Poczaiban”, lásd még 204. o. U. ott, 339. o. 1646. okt. 3.: „Erkezek Segesvarat lako cierep cinalo Peter pociailbol masod magaval megien haza”; lásd még 440. o.

44 Lásd 42. jegyzetet.

nál. Debreczeni már 1643. november 25-i levelében is aggodalmaskodott a jobbágyok túlterhelése miatt: „ha az eo zokasok felet haytiak megh idegenedik”. Az építkezés kezdetén a kőhordással kapcsolatban is a gazdaságosság kérdését vizsgálta 1646. május 13-i levelében: „Az ott walo Eppeolet ha penzert Egi eol kewet 25 forintert hordananak, sok penzre menne, az meni jozogh oda vagion Jo dispoitiowal alkalmas keowet kellene hordani de az beres Zekereka kellene teobiteni az kik ciak keo, méz es feoueni hordason lennenek . . . En inkab az szeoleoket miueltetnem Penzel addigh migh az iobbaginak az Eppeolettire kellene járni mint keowet hordatnek penzen, nem menne annira fel az Szeoleomw mint az keo hordas”.

A fejedelemszony ennek ellenére Erdélyből béres szekereket rendelt ki, mert Debreczeni május 17-én így ír: „Pociayban az keo hordasra elegendendo Zekereket rendelt Nagod, ugi mind majorsagh, zeoleo mjueles es Eppeolet egi zersmind megien eleo”. Május 19-i levelében a fuvarozás árát sokallta, bár a néhány nappal előbb említett 25 forinttal szemben csak 10 forint volt: „az keo hordas tiz forint eloe bezzegh ugian draga iollehet nem tudom hani melfeoldreol hozzák, valamiben most megh alkuznak penigh vellek, ez utannis mind arra neznek, es olcioban nem horgiák, kicien penigh egi eol keo”.

Jobbágyfuvarokra, mint több idézett levélrészlet is mutatta, különösen aratás, „takarodás” idején nem számíthattak. Ősszel a vetés és szüret miatt nem juttatott jobbágyfogat az építőanyagok szállítására. A palánkkarók hordatásáról írja Hetessy 1647. július 10-én: „mostan illyen takarodas idő leuen mind Egy s mind mas dologal igen sulios hatra maradas az takartatasban”, majd július 22-én hasonlóan: „illjen szorgos időnnis el kel küldenem az Erdőre afele fairt”. Október 8-án az őszi munkákról írja: „most az Ladániaknak Irtam hogy fölmenjenek patakra Ablak s Aytok fel kövekert . . . nem erkezem az vettetes szüret miat hant hordas es töb dologh miat lehozatnj”.

Az ökrösfogatokkal való szállításra a korabeli útviszonyok mellett a száraz nyári időszak és a fagyos, havas téli idő volt a legalkalmasabb, hiszen a sártengerré vált utakat csak a szárazság vagy a fagy szilárdította meg, havon pedig szánnal szállíthattak. Télen viszont a nappalok rövideje jelentett hátrányt. 1647 decemberében Hetessy panaszkodott az enyhe idő miatt akadozó kőszállításokra: „Kő hordasban most semj mod nincz hogy az ut saros hanem ha szanut lenne . . . a banjabul mesze az nap röuid Eczaka hozsu”.

Az anyagok nagyrészt jelentős távolságról szállították. A két legközelebbi város, Debrecen és Várad átlagban 30 km-re feküdt, de már Patak például 120 km-re. A szállítások gazdaságossága érdekében az építőanyagokat fuvarozó szekereken főleg Patakra menet terményt szállítottak. 1648 májusában írja Hetessy: „csak az három szaz koböl lisztet vinek föl azon köuet hozna le”. 1650. november 3-án Lorántffy Zsuzsánna rendelkezett úgy, hogy az udvarbíró „aytoknak es kemenczek allyanak valo keöuekert el külgyön s- az Szekereken Borsot, Lenacet vigyenek”.

A szállításokra rendelt jobbágyok elnyomorodását, marhájuk pusztulását Hetessy 1648-ban többször panaszolja. Már január 14-én jelenti: „Az majorháznak faját megh faragjak vagiak de az hozatasa szallitasa legh bajossabb mesze földrül, az marhaia uez el az szegen Embernek, Igen elis Marhatlanodott az Jobagy Enek elette valo szüksegre”. Májusban ismét említi: „Az Epites alkalmasint menne vegben czak az sok szekeret gyöznem miuel mindenfele hozza valo Ezkoz igen mesze vagion . . . czak az vgar szantashoz sem Erkezem Annira el holt marhaiok az Embereknek”.

A nehézségek ellenére is elsősorban a jobbágyok fogatos robotját vették igénybe az építőanyagok szállítására, részben mert erre nem kellett készpénzt költeni, részben azért is, mert olcsóbb volt a béres szekereknél. 1647. április 10-én írja erről Hetessy: „Az mesz hordással el nem Erkezem ha masokkal hordatom Idegen Embörekkel a Jobagi kiουλ Dragaban esik”. Hasonló megfontolásból hozták Örményesből jobbágyfogatokon a lépcsőköveket is, ahogy 1650. már-

cius 2-án írja Herczegh István: „en az josagot aual ugian nem terheltem uolna, de sokra megien vala penzert ki uitetnem mert 16 seker uitte el”.

1650 után az udvarház már lakható volt, és az özvegy fejedelemszony gyakori utazásai során nyilván sokszor megszállt itt is. 1653. június 10-én nevezetes esemény színhelyévé tette, amint Szalárdi megírja: „Ezen 1653. a méltóságos üdösbik fejedelemszony Lorántfi Zsuzsánna Pocsaj házában, die 10. Junii, ilendő lakadalmi sollennitással adta vala haza néhai boldog emlékezetű Bornemissza Pál hajadon leányát, Bornemissza Anna kisasszonyt, néhai nagy emlékezetű apanagyfalvi Apaffy György kisebbik fiának, Apaffy Mihálynak”, a későbbi fejedelemnek⁴⁵

Kétségtelenül Pocsaj jelentőségére utal, hogy a fejedelemszony még 1658-ban a község kizárólagos birtoklása érdekében Ödönffy László özvegyétől, ill. annak kiskorú fiától 17 évre zálogba vette itteni részbirtokát.⁴⁶

A sok fáradsággal és költséggel készült, építetetői által nyilván évszázadokra szánt épület alig ért meg egy évtizedet. 1660-ban a II. Rákóczi Györggyel való végső leszámolásra készülőtörök egyik serege a budai pasa vezérlete alatt Pocsaj mellett vonult Várad alá. Az erődített és jól felfegyverzett, biztonságot ígérő várkastély a kortárs Enyedi István beszámolója szerint menekülőkkel telt meg.⁴⁷ A vár előrelátóan megerősített őrsége oktalannul rajtaütött a már elvonult sereg utóvédjén, amire a felbőszült pasa visszafordult, és május 9-én ostrommal elfoglalta, kifosztatta, majd leromboltatta az udvarházat és erődítéseit, az őrséget pedig lekaszaboltatta. Szalárdi így számol be a pusztításról: „hogy ugyan valóban híret hagyhassa Pocsaj várán, az föld bástyáit rútol levonatta és széjjelhányatá, az kőből mind boltozatokra építetett, veres cseréphéjazat alatt levő igen gyönyörűséges fejedelmi fris házakat is egész félig, ha nem alább, maga szemei előtt lehányatá, rontatá”⁴⁸

Várad elfoglalása után a török a környéket is megszállta,⁴⁹ és a Debrecen felé vezető fontos útvonal egyik kulcspontját jelentő Berettyó-híd biztosítására a pocsaji várkastély erődítéseit helyreállította, sőt Ortelius krónikájának beszámolója szerint nagyszabású munkálatokkal komoly mértékben megerősítette. A meglehetősen jól értesült krónikás az 1661. év eseményei sorában ezeket írja Pocsajról: „Szinán pasa, most már mint Várad igazi pasája és parancsnoka (két mérföldnyire onnan Jászó felé) Pocsajból, egy egyébként is kis kastélyocskából olyan erősséget építetett, amihez foghatót vélhetően az egész magyar királyságban nem találni, és ezen naponta 3000 körüli ember dolgozott. Ez elsőben és egy-

45 Szalárdi i. m. 277.

46 NRA f. 297. N. 13. Copia Litterae Pignoratiuae Sophiae Nagy Mihaly Ladislai Eödenfy relictae viduae quam Fily Sui Ladislai Tutricis pro Susanna Lorantffy... Super portione possessionaria in Possessione Pochay... existenti habita Coram Capitulo Varadinensi A^o 1658 Celebr. Várad, 1658. jan. 31.

47 Enyedi István II. RGy veszedelméről. *Erd. tört. adatok* IV. 303.: „legelső gondja kinek kinek a lón, mint költözhessek igen sietve feleségével, gyermekével és csak hamar felragadható legföltöbb javaival együtt együvé másuvá erősségekbe széljel, Pocsajba, Kis-Várdába, Kállóba, Ecsedbe és a Tiszán tul lévő erősségekbe s városokba”.

48 Szalárdi: i. m. VII. II. r. 501.

49 Kemény János követi utasítása Bánffy Dénes számára, h. n. 1661. ápr. (*Kemény János önéletírása és válogatott levelei*, Bp. 1959.): „Ali pasa... Váradot elvevé... fogadása ellen egész Bihar stb vármegyéket sok várakkal és kastélyokkal együtt, ugymint... Bajommal, Pocsajjal, Kerekivel... ugy el akarja szakasztani tőlünk, hogy a parasztságot magyar urának szolgálni nem engedi”. NRA f. 297. N. 7. Informatio Bona Pocsaiensia et Periensia concernens (1692 után): „Cum autem post mortem ipsius (ti. LZs) filius ipsius Georgius Rakoczi in conflictu cum Turcis habito ante Magnum Varadinum ex vulneribus acceptis occubisset Turcae cum Magno Varadino haec quoque bona occuparint quae nonnisi post annum 1692 armis suae Maiestatis revindicata... sunt”.

részről köröskörül széles, nagy és magas bástyákból állt vizesárokkaival. Másodjára van a sánc a maga vizesárkaival. Harmadjára egy külső sánc hasonlóan vizesárokkaival. Ekörül fél mérföldnyire csupa mocsár, amelyen át egyetlen járóút, és pedig egy híd készült, amin egymás mellett három szekér mehetett”⁵⁰

Ortelius leírását megerősíti Evlya Celebi is, aki 1664-ben Debrecenből Adorján vára felé itt átutazott. Bár keleties túlzásai csökkentik szavahihetőségét, és a régi magyar fordítás megbízhatósága is kétséges, leírásából mégis ráismerünk a várkastélyra és erődítéseire: „Pocsaj vára. Az építőjét nem tudom, de régidő óta Erdély királyainak uralma alatt állott, most pedig a váradi ejaletben van . . . Vára egy tó partján, négyszögű erős épület, szép bástyákkal. Jelenleg a várban szép deszkatetejű házak és templomok vannak. Külvárosát is árok és erős kerítés veszi körül”⁵¹.

Pocsaj 32 évig maradt török megszállás alatt. 1690-ben Bethlen Miklós Bécsből hazatérőben itt utazott át, és mint emlékirataiban felidézi: „a váradi török Kis Marjához szállott, a pocsaji hidat csináltatja”⁵². Az első katonai felmérés 1784-ben úgy ábrázolja Pocsajt, hogy a Váradról Debrecenbe vezető út Szalárdi leírásától eltérően a Berettyó és az Ér összefolyásától keletre, a közrefogott földnyelven és az itt álló erődítésen át vezet a két víz fölötti hidakon haladva.⁵³ Valószínűnek tűnik, hogy az út nyomvonalát és a Berettyó hídját a törökök helyezték át, hogy a forgalmat az erődítésen át vezetve teljes mértékben ellenőrizhessék és szükség szerint lezárhassák.

Pocsaj Váraddal egyidejűleg, 1692-ben szabadult fel a török alól.⁵⁴ A felszabadítás után röviddel készült megyei összeírásban ezeket olvashatjuk: „Bocsay nevezetű mezőváros a fenséges Rákóczi fejedelem birtoka, mai napig lakatlan, nem tudni hány év óta. Erőssége ma is fennáll, de már Ófensége fegyvereivel felszerelve. Kocsmáltatása Rákóczi fejedelem joga. Kocsma, mészárszék és malom nincs, mert elpusztultak.”⁵⁵

Az 1702 nyarán készült összeírás már elhagyott romként írja le a várkas-

50 Ortelius Continuatus. *Chronica deß Ungarischen Friedens und Kriegswesens* (Frankfurt, 1665.), 194. o.: „der Sinan Bassa nunmehr würcklicher Bassa und Commandant in Wardein zwo Meilwegs davon gegen Jasso zu auß Pochay einem sonst kleinem Schlößlein eine solche Vestung bauen liesse dergleichen man vermeynte im gantzen Königreich Ungarn nicht zufinden und arbeiteten daran täglich bey 3000 Personen dessen Anfang bestund eins theils umb und umb in breiten grossen und hohen Pasteyen mit einem Wasser-Graben; Zweytens ist die Schantz mit ihren Wassergräben; Drittens ein halber Wall ebener gestalt mit Wassergräben darumb auf eine halbe Meilwegs lauter Morast darzu nur ein einziger Paß nemlich eine Brücke gemacht ward darauf drey Wägen neben einander fahren konnten”.

51 *Karácson Imre*: Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1660—1664. (Bp., 1904.) 241—3.).

52 *Bethlen Miklós* önéletírása (Bp., 1955.) I. 406.

53 *Hadtörténeti Intézet Térképtára*.

54 *NRA f. 297. N. 7. Informatio*: „bona . . . quae nonnisi post annum 1692 armis suae Maiestatis revindicata et hucusque inter Neo-acquistica reputata sunt, cum autem horum Neoacquisticorum legitimis heredibus restitutio in vltima dieta fuerit determinata, Aspermontiani haeredes vero et vtpote a suprafata domina Susanna Lorantffy descendentes Legitimi sint heredes Quare Maiestatem vestram . . .” (így töredékesen végződik). Mellékelve N. 6. alatt Dobó Domokos Anna lányának és Zeleméri Kamarás János leszármazottainak genealógiája II. Rákóczi Ferencig és Rákóczi Julianna, Aspremont Ferdinándnéig.

55 *Mezősi Károly*: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idején, 1692. Településtört. Tanulmányok I. (Bp., 1943.) 72. *Conscriptio quattuor processuum comitatus Bihariensis 1692*. Bécs, Hofkammerarchiv, *Conscriptiones oder Urbaria*, f. 5. N. 103.: „Bocsay oppidum sic dictum, pertinens ad principem illustrissimum dominum Rakoczzy, adhuc usque desertum, ignoratur a quot annis. Fortalitium adhuc exstat, armis jam Suae Majestatis munitum, educillum pertinet pro parte principis Rakoczzy, educillum et macellum, mola nulla datur, quia sunt deserta”.

Pocsaj és az erődített udvarház az első katonai felmérésen, 1783.
(Hadtörténeti Levéltár)

télyt: „Volt itt egy Rákóczi-féle, kőből való várkastély minden hozzávalóval el látva és vízzel körülvéve. Számos év óta romban áll, és csak omladékok és falak állnak. A Berettyó folyón egy három kőre járó malom”⁵⁶.

A Rákóczi-szabadságharc után a birtokot elkobozták, és kamarai kezelésbe adták. Az 1731. évi összeírás a hid újjáépítésétől eltekintve továbbra is a pusztulás képét idézi: „A templomnak csak romjai láthatók . . . A Berettyó folyó fölött van egy híd (amelytől vámot szednek), körülbelül 300 öl hosszúságú, amely még az 1722. évben fából készítve újból épült. Pocsaj várának romjai az említett folyónál, egykor falakkal megépítve és árokkal övezve a hajdan itt állott erősség emlékeit őrzik, ahol még felismerhető a kétszintes építmény tágas pincékkel el látva”⁵⁷.

1732-ben Pocsaj a Dietrichstein család birtoka lett.⁵⁸ Későbbi híradásokból tudjuk, hogy 1750-ben a Berettyó-híd szomszédságában egy emeletes romépületet a birtokosok vámház céljára újjáépíttettek. *Osváth Pál* írja 1875-ben: „Pocsaji jegyző Pátz Ferencznek 829 évi jelentése szerint a vár 660 után többé fel nem építtetett, a vámházat is, amint azt az épületben berakott kőre metszett írás „eruderibus restitutum MDCCL” mutatja, 1750-ben tatarozták ki. A vámház hagyomány szerint egy emelettel magasabb volt, de az a kijavításkor leszedtetett. Találtak az omladékok közt egy Lorántffy Zsuzsanna nevet tartalmazott kőtáblát, mit az építetők a Berettyóba dobattak. A nép azt hiszi, hogy a Rákócziak kincse e hely körül van elrejtve, azért itt áskádni szoktak”⁵⁹. *K. Nagy Sándor* útirajzaiban lényegében megismétli a fentieket, majd hozzáfűzi: „Ez emeletes ház valószínűleg előbástyáját képezte azon »Rákóczi-vár«-nak, melyet I. Rákóczi György az Ér és Berettyó összefolyásának szegletében építtetett 1641-ben”⁶⁰.

Az omladékok között talált feliratos táblából is arra következtethetünk, hogy az egykor emeletes udvarházat állították helyre vámháznak. Az első katonai felmérésen az Ér és Berettyó között jelölt négyszögű sáncerődítményen belül látható épület az udvarházból átalakított vámház lehetett. A két híd között az erődítményen keresztül vezető országútszakasz mellett álló épület vámszedő ház céljára valóssággal kínálkozott. A térképen a két folyóvíz összefolyásától északra, az országútból nyugatra kiágazó mellékutak végénél „Post hauss’ felirattal megjelölt épület is látható, amely azonban csak posta állomás lehetett, és az országúttól távolabb vámszedésre nem volt alkalmas.

Az udvarházzal azonosította a XIX. sz. derekán a vendégfogadónak is használt vámházat már *Fényes Elek* is, aki *K. Nagy Sándor* leírásával megegyezően emeletesnek ismerte az épületet: „az ún. Rákóczy vára, mely jelenleg is 2 emeletre van, s vámháznak és vendégfogadónak használtatik. E vár 1811-ben ronthatott le cs. tábornok Löwenburg által”⁶¹. A rombolás 1811. évi időpontja azon-

56 MTA Műv. tört. kutatócsoport forráskiadványai XI. Urbaria et conscriptiones 4. füzet (Bp., 1975.) 204. U. et C. f. 36. N. 69.: „Erat hic castellum lapideum cum omnibus appertinentiis aptum aqua circumdatum Rakocianum, a complurimis annis ruinatam, ubi non nisi rudera et muri extant. Mola una trium lapidum in fluvio Berettyo”. (Közreadta Dr. Baranyai Béláné).

57 U. ott, 205. o. U. et C. f. 36. N. 71.: „Ecclesiae rudera cernuntur adhuc loco . . . Pons super fluvium Berettyo (a quo telonium exigitur) circiter 300 orgiarum longitudinis reperitur, siquidem anno adhuc 1722 de novo . . . lignis exstructus habetur . . . Rudera castris Pochay ad fluvium antefatum ex muro olim erecti fossatoque cincti prius existentibus ibidem fortalitiis memoriam reliquerunt, ubi adhuc structura duarum contentationum cellariis commodis extantibus cernitur”.

58 *Osváth Pál*: Bihar vm. Sárreți járása leírása II. (Nagyvárad, 1875.) 541.

59 U. ott, 544.

60 *K. Nagy Sándor*: Biharország (Nagyvárad, 1884.) 14–15.

61 *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára (Bp., 1851.) II. 240.

ban kétségtelenül téves vagy talán csupán elírás, mert az erődítéseket minden bizonnyal a Rákóczi-szabadságharc leverése után, 1711-ben hányták szét. *Fényes* idejében — mint írja — a község felerészben a Zichy-család, felerészben a nagyváradi püspökség birtoka volt. *Osváth* szerint Dietrichstein József 1822-ben adta el pocsaji birtokát Zichy Ferencnek.

Ma már a vámház sem áll, az udvarházat átalakított állapotban sem ismerhetjük meg. Helyén az évszázados út kétoldalán falusi házak sorakoznak. I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna erődített udvarházának emlékét már csak a korabeli írások őrzik.

Mihály Détszy

DAS HERRENHAUS DER RÁKÓCZI'S IN POCSAJ

Das einstige Herrenhaus des Fürsten Georg Rákóczi I. und seiner Gemahlin Susanna Lorántffy zählt zu den zahlreichen verschwundenen und vergessenen Werken der Spätrenaissancebaukunst Ungarns der 1. H. des 17. Jh.

Pocsaj liegt in der Tiefebene jenseits der Tisza, heute an der Ostgrenze Ungarns, halbwegs zwischen Debrecen und Nagyvárad (Oradea, Grosswardein). Nach 1425 bauten die damaligen Gutsherren mit Genehmigung König Sigismunds des Luxemburgers hier ein wehrhaftes Schloss oder Castellum. 1553 kam das Gut und das Schloss in den Besitz der Dobó's. Als letzte ihrer Erben erhielt Susanna Lorántffy und ihr Gemahl das Gut um 1620. Das mittelalterliche Schloss scheint schon vor 1600 zerstört worden zu sein. Das Ehepaar machte Pocsaj zum Sitz eines ausgedehnten Gutes, das sie wirtschaftlich aufblühen liessen und beschloss 1642 hier bei dem Zusammenfluss des Flüsschens Berettyó und des Ér-Baches von diesen eingefasst auch ein befestigtes Herrenhaus zu errichten, nachdem schon Brücken und Dämme für den Verkehr zwischen Debrecen und Nagyvárad über die genannten Flüsschen und den umgebenden Morast, sowie eine Wassermühle und ein Gasthaus gebaut wurden. In seiner zeitgenössischen Chronik beschreibt Johannes Szalárdi das Herrenhaus und berichtet, dass es an der Stelle einer alten Erdburg angelegt wurde, die man mit den Überresten des früheren Schlosses identifizieren dürfte.

Die erhaltene Korrespondenz des Fürstenehepaars mit seinen Beamten, vornehmlich dem Präfekten aller Güter in Ungarn und dem Hofrichter von Pocsaj enthält ausführliche Berichte über den Gang des Baues, über die Meister und die Verschaffung der Baumaterialien, und ist damit eine fast alleinstehend reiche Quelle der Kenntnis des Bauwesens dieses Zeitalters.

Der Bau wurde im Frühling 1646 begonnen. Die endgültigen Entwürfe oder Anweisungen gab der vielbeschäftigte „Fundator“ des Fürsten, Imre von Sárd. Als Vorbild scheint das kurz vorher durch den Baumeister Mathias aus Alba Julia gebaute Herrenhaus in Örményes (Siebenbürgen) gedient zu haben. Die Ausführung leitete der Maurermeister Andreas aus Dés. 1646 wurden lediglich die Fundamente und das Kellergeschoss ausgeführt, das Erdgeschoss und Stockwerk, sowie das Ziegeldach sodann 1647. Erst nach Abdeckung des Gebäudes wurden die Räume geschossweise überwölbt. Der Grundriss bildete ein gestrecktes Rechteck mit einer Zimmerflucht in jedem Geschoss und vielleicht einem offenen Gang vor den Zimmern. Zum Obergeschoss mit den Wohnzimmern und einem grösseren Saal führte ein äusserer Treppenaufgang.

Maurer wurden aus siebenbürgischen Städten zum Bau bestellt. Auch die Steinmetze kamen aus Siebenbürgen, bearbeiteten aber die Werksteine für die Tür- und Fensterumrahmungen, sowie die Ofenfüsse in Sárospatak, 120 km westlich von Pocsaj, wo auch der Stein gebrochen wurde. Nur die Treppenstufen wurden in Siebenbürgen, vermutlich in Örményes gehauen. Den Dachstuhl sollten die neuangesiedelten anabaptistischen Meister in Sárospatak ausführen, doch kamen schliesslich auch die Zimmerleute und Dachdecker aus Siebenbürgen. Die Tischlerarbeiten wurden bei Meistern in Debrecen und Nagyvárad bestellt.

Um das Gebäude wurde ein Erdwall auf rechteckigem Grundriss mit vorspringenden, kasemattierten Basteien an den vier Ecken angelegt und mit einer Palisade gekrönt, sowie mit einem Wassergraben umgeben. Zum Eingangstor im Norden führte eine Brücke über den Ér-Bach. Den Wehrgürtel liess der Fürst durch den Oberzeugwart Bartholomäus Maull an Ort und Stelle entwerfen. An der Ausführung

arbeiteten 1647—48 vierzig deutsche kriegsgefangene Musketiere unter der Leitung zweier Korporale für üblichen Tagelohn.

Die grösste Schwierigkeit bereitete die Anschaffung der Baumaterialien, da bei der Baustelle höchstens Sand für den Mauermörtel zur Verfügung stand. Stein, Kalk, Sand, Holz und Eisen mussten aus grösstenteils 50—100 km Entfernung herbeigeschafft werden. Mauer- und Dachziegel wurden in Pocsaj und in benachbarten Dörfern gebrannt.

Die Bauarbeiten endeten erst 1650. Die Fürstenwittwe bewohnte das Gebäude öfters während ihrer Reisen zwischen Siebenbürgen und ihren Gütern in Ungarn. 1653 liess sie die Hochzeitsfeier einer ihrer Hoffräulein mit dem späteren Fürsten Apaffy hier veranstalten.

Das Herrenhaus wurde bereits 1660 kurz nach Ableben der Fürstin von den Türken bei ihrem Feldzug gegen Georg Rákóczi II. zerstört, weil die Besatzung die vorbeziehenden Truppen aus dem Hinterhalt angegriffen hatte. Nach der Eroberung von Várad besetzten die Türken auch Pocsaj und liessen die Wehranlagen, wie auch Ortelius berichtet, verstärkt erneuern. Erst 1692 wurden die Türken vertrieben und die Festung besetzte kaiserliches Militär. Bald bekam Ferenc Rákóczi II. das Gut zurück, doch nach Niederschlagung seines Freiheitskrieges wurde es konfisziert und die Wälle 1711 geschleift. 1732 kam Pocsaj in den Besitz der Grafen Dietrichstein, die das Gut 1820 der Familie Zichy verkauften. Nach Berichten aus dem 19. Jh. wurde das stark beschädigte Herrenhaus 1750 als Zollhaus wiederhergestellt. Bei den Bauarbeiten fand man zwischen den Trümmern einem Gedenkstein mit dem Namen der Susanna Lorántffy, was die Identität des noch am Ende des 19. Jh. bestehenden Zoll- und Gasthauses mit dem einstigen Herrenhaus beweist. Heute lassen sich schon keine Spuren auf dem mit Bauernhäusern bebauten Gelände von den früheren Bauten erkennen.